

Langó Péter

Kora Árpád-kori temető Kőspallagon

*Előzmények*¹

1959-ben a Börzsöny déli oldalán a mai Kőspallag (Pest m.) egyik kertjében burgonyaásás közben egy VII. Konstantin és II. Romanosz (948–959) által vert bizánci aranysolidust találtak.² A pénz a rendőrségre, majd onnan a rendőrségi jegyzőkönyvvel együtt a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályára került. A lelőhely azonosítását akkor senki nem végezte el,³ erre csak a topográfiai munkálatok során nyílt lehetőség.⁴ 2000-ben a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársaként azonosítottuk a lelőhelyet. Ekkor a már megbolygatott sírokat jelző csonttöredékek jelezték a temető helyét a dombon. Egy újabb helyszíni szemle során 2002. március 25-én a lelőhelyet újra azonosítottuk, de ekkor csonttöredékeket a felszínen nem találtunk.

Az azonosítások során kiderült, hogy a bizánci érme (a Kemény-család valamikori kertje), a mai település belterületén, a Szent István utcából, a Kishanta-patak és a Korompa-patak közt lévő domboldalról került elő. A lelőhely ma is kiemelkedik környezetéből. A domb erősen lejtős nyugati oldalának felső részén, a sziklás agyagos talajban feküdtek a sírok.

Az ásatás rövid ismertetése

A lelőhely 2002. tavaszi azonosítása után a 10–11. századi temető embertani anyaga megfelelőnek tűnt a tervezett genetikai vizsgálatok szempontjából. 2002. június 5.–július 5. között hitelesítő ásatást végeztünk.⁵ Az ásatások során a feltárt 205 m² nagyságú területen összesen 4 sírt sikerült feltárnunk és megfigyelnünk (1. kép). A megtalált csontvázak töredékes állapotából és a csontok rossz kortikális állományából adódóan nem volt lehetőség a tervezett genetikai mintavételre.

1. sír (2. kép): T.: Ny–K, 280–100°. H.: 157 cm, m.: 51 cm. A sírgödör alakját nem sikerült megfigyelni, mert a sír részben a humuszrétegben került elő. Az eltemetett koponyáját s lábát az eke korábban megbolygatta. A megmaradt csontmaradványok töredékesek, s a csontok nagy része megsemmisült. A háton fekvő, nyújtott hely-

Péter Langó

Cemetery from the early Árpadian period at Kőspallag

*Antecedents*¹

In 1959, a Byzantine gold solidus minted by Constantine VII and Romanos II (948–959) was found during potato digging in a garden in the modern Kőspallag (Pest c.) on the southern side of the Börzsöny.² The coin was first taken to the police and then, together with the police record, to the Medieval Department of the Hungarian National Museum. Nobody surveyed the site at that time,³ it was done only within the frames of topographic surveys.⁴ In 2000, we surveyed the site on behalf of the Hungarian National Museum. At that time, bone fragments coming from the disturbed graves indicated the place of the cemetery on the hill. Another inspection on March 25, 2002 identified the same site although no more bone fragments were found on the surface.

The inspections revealed that the Byzantine coin was found in the inner territory of the modern village, in the former garden of the Kemény family in Szent István Street, on the hill between the Kishanta stream and the Korompa stream. The site rises from its environment even to date. The graves lay in a rocky, clayey soil in the upper part of the steeply sloping western side of the hill.

Short description of the excavation

After the inspection of the site in spring 2002, we found the anthropological material of the cemetery from the 10th–11th centuries suitable for the planned genetic analyses. An authenticating excavation was conducted between June 5 and July 5 2002.⁵ Altogether 4 graves were unearthed and observed on the 205 m² uncovered during the excavation (Fig. 1). The fragmentary condition and the poor cortical substance of the unearthed skeletons did not afford us to take genetic samples as it had been planned.

Grave no. 1 (Fig. 2): O: W–E, 280–100°. L.: 157 cm, d.: 51 cm. We could not observe the shape of the grave shaft since the grave was found partly in the humus. The plough had disturbed the skull and the feet. The preserved bones are fragmentary and most of the bones were damaged. The extended skeleton lay on the back,

1 A tanulmány az NKFP 5/088/2001. pályázat keretén belül íródott.

2 DIENES 1972, 83, 27. kép; KOVÁCS 1989, 90, Taf. XXV. 1041. Az aranysolidus leltári száma: MNM 62.21.A.

3 MNM Éremtára 41/1958.

4 MRT 9. 171. 15/5 lh.

5 A feltárás a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Szegedi Biológiai Központ Genetikai Kutatóintézete által vezetett „Történelmi genetika a magyar ethnogenezis kutatásában” című program keretén belül történt. A kutatás egyik célja olyan új, 10. századi temetők feltárása volt, melyekből további genetikai minta nyerhető, ami kiegészíti a folyamatosan bővülő, s a program végcéljával kitűzött archaikus genetikai adatbázist.

1 The study was written within the frames of the NKFP 5/088/2001 competition.

2 DIENES 1972, 83, fig. 27; KOVÁCS 1989, 90, Taf. XXV. 1041. In inventory number of the gold solidus: MNM 62.21.A.

3 MNM Coin Collection 41/1958

4 MRT 9. 171. 15/5

5 The excavation was carried out within the frames of the “Historical genetics in the study of Hungarian ethno-genesis” program directed by the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences and the Research Institute of Genetics of the Biological Centre of Szeged. The purpose of the investigations was the uncovering of new cemeteries from the 10th century from which further genetic samples could be collected to enlarge the continuously increasing genetic database, which is the ultimate aim of the program.

zetű váz koponyája a jobb oldalára fordult. A két humerus csak töredékesen maradt meg, amely alapján valószínűsíthető, hogy azok a test mellett nyújtva feküdtek. Az ujjcsontok helyzetéből következtetni lehet arra, hogy a jobb kart a könyöknél megtörték, s a radiust és az ulnat a medencére hajlították.

Mellékletek: 1. S-végű *hajkarika* a halott bal oldali halántékcsontra mellett került elő. A kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült ékszer, jó megtartású tárgy volt. Átm.: 16 mm, huzal v.: 3 mm, s vég sz.: 6 mm. (2. kép 1.) 2. S-végű *hajkarika* az előző alatt közvetlenül, arra merőlegesen feküdt a koponya bal oldalán. A kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, jó megtartású ékszer S-vége sérült. Átm.: 15 mm, huzal v.: 2 mm, s vég sz.: 8 mm. (2. kép 4.) 3. S-végű *hajkarika* a koponya jobb oldalán. A kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, jó megtartású tárgy enyhén deformálódott. A hajkarika környékén, s a koponyafalon is, sötét színű szerves anyag maradványokat találtunk. A megfigyelt sötét folt valószínűleg a hajkarikához kapcsolódó bőrtárgyra enged következtetni, amelyet a tárgy közvetlenül díszített. A szerves anyagot in situ kiemeltük, s a hajkarikával együtt elcsomagoltuk. Átm.: 17 mm, huzal v.: 2 mm, s vég sz.: 8,5 mm. (2. kép 5.) 4. Bronz *pántgyűrű* az eltemetett jobb ujjcsontjainak egyikén. Az ujjcsont közvetlenül a medence megmaradt töredékei felett feküdt. A pántgyűrű egyik vége elhegyesedő, a másik pedig elvékonyodó volt. A nyitott ékszer előlapján, az alsó és a felső harmadban egy-egy árkolás futott körbe. Átm.: 20,5 mm, sz.: 7,23 mm v.: 1,4 mm. (2. kép 2.) 5. A halott jobb bokája mellett egy kézzel formált, durva szemcsés homokkal soványított, gyengén kiégetett, vöröses-barna színű, barnásfekete foltos *fazék* volt. Az edény alján fenékbélyeg található. Pereme erősen kihajlott. Az edényt a szántás már korábban megbolygatta, így peremének csak apró töredékeit sikerült megmenteni. M.: 108 mm, pá.: 116 mm, fá.: 83 mm, fal v.: 5,2 mm. (2. kép 3.)

2. sír (3. kép): T.: NY-K, 300–120°. H.: 208 cm, sz.: 67 cm, m.: 48 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű váz maradványai egy téglalap alakú, az alsó részén szabálytalanul összeszűkülő sírgödörben feküdtek. A vázcsontok csak töredékesen, nagyon rossz állapotban maradtak meg. A koponya a bal oldalára fordult, csigolyái a bontás során még megfigyelhetők voltak, azonban ezeket már nem tudtuk felszedni. Jobb és bal karja, a megmaradt töredékek alapján nyújtva a test mellett, azzal párhuzamosan feküdt. Medencéje szinte teljesen felszívódott, s lábcsontjai is csak töredékesen maradtak meg. A bal boka, s a bal lábujjak egy részét sikerült felszednünk. A bal oldalon, a valamikori bordák és a bal medence töredékei alatt barna, faszenes szerves foltmaradványokat figyeltünk meg. A faszenes foltrétegből arra következtettünk, hogy az elhunytat koporsóban helyezték a sírba.

Mellékletek: 1. Bronz *pántgyűrű* a sír bal oldalán a karcsontra helyén került elő. A gyűrű nem a viseleti helyén, hanem annál magasabban a bal karcsontra magasságában volt; minden bizonnyal az idők folyamán egy állat eltúrta az ékszert. A rossz megtartású tárgyat

the skull tilted to the right. Only fragments of the two humeri were preserved, they suggest that the arms were extended along the body. The position of the digits implies that the right arm was bent at the elbow and the radius and the ulna were bent over the pelvis.

Grave furniture: 1. An S-terminalled *lockring* was found at the left parietal bone. The piece of jewellery made of a silver wire of a round cross-section was well preserved. Diam: 16 mm. Wire th: 3 mm, w. of the S-terminal: 6 mm. (Fig. 2. 1) 2. An S-terminalled *lockring* lay at the left side of the skull right under the above one, perpendicular at it. The S-terminal of the well-preserved piece of jewellery made of a silver wire of a round cross-section is injured. Diam: 15 mm, wire th: 2 mm, w of the S-terminal: 8 mm. (Fig. 2. 4) 3. An S-terminalled *lockring* was found on the right side of the skull. The well-preserved object made of a silver wire of a round cross-section is slightly deformed. Dark-coloured organic remains were found around the lockring and on the wall of the skull. The observed dark patch suggests that the lockring was fastened to a leather object to decorate it. The organic matter was lifted in situ and packed together with the lockring. Diam: 17 mm, wire th: 2 mm, w of the S-terminal: 8.5 mm. (Fig. 2. 5) 4. A bronze *band ring* was found on one of the digits of the right hand. The digit lay directly on top of the preserved remains of the pelvis. One terminal of the band ring tapers, while the other one is thinned. Each a groove runs around in the lower and the upper thirds of the frontal side of the ring on the frontal side of the ring. Diam: 20.5 mm, w: 7.23 mm, th: 1.4 mm. (Fig. 2. 2) 5. A hand-thrown, reddish brown *pot* with brownish black spots was found beside the right ankle of the dead. The clay of the poorly baked pot was tempered with coarse-grained sand. The rim is strongly outverted. The plough had disturbed the vessel so that only small fragments of the rim could be rescued. H: 108 mm, rd: 116 mm, bd: 83 mm, wall th: 5.2 mm. (Fig. 2. 3)

Grave no. 2 (Fig. 3): O: W-E, 300–120°. L: 208 cm, w: 67 cm, d: 48 cm. The remains of the dead lay extended on the back in an oblong-shaped shaft, which irregularly narrowed at the lower part. The very poorly preserved skeletal bones were found in a fragmentary condition. The skull tilted to the left. The vertebrae could be observed during the cleaning but they could not be lifted. The preserved fragments suggest that both arms were extended along the body parallel to it. The pelvis was nearly entirely absorbed, and only fragments survived from the thighs and the feet. The bones of the left ankle and some of the left digits could be lifted. We observed brown, organic patchy remains with charcoal under the fragments of the ribs and the left pelvis. The spot of charcoal implies that the dead was lowered into the shaft in a coffin.

Grave furniture: 1. A bronze *band ring* was found in the left part of the grave in the place of the bones of the arm. The ring lay not where it had been worn but higher, in the height of the bones of the left arm. Probably a burrowing animal had dislocated the piece of jewellery. The poorly preserved object was cut from a thin bronze

egy vékony bronzlemezről vágták ki, és szélein a feltorlódtott sorját nem tisztították le. Átm.: 20,5 mm, sz.: 3 mm v.: 0,5 mm. (3. kép 1.) 2. *Vaskés* a bal kar töredékei mellett, azon kívül feküdt. A rossz megtartású, kisméretű tárgy nyéltüskéje a restaurálás során megsemmisült. H: 56 mm, sz.: 10 mm, v.: 7 mm. (3. kép 2.) 3. *Sima hajkarika* a koponya bal oldalán, kerek átmetszetű sima bronzhuzalból kialakított dísz. Átm.: 26 mm, v.: 0,7 mm. (3. kép 3.) 4. Vörös felületű *kerámiatöredék* a sírföldből. A kerámiatöredék minden bizonnyal a sír megásásakor kerülhetett a sírföldbe. A törés nyomai nem frissek, s a töredéken kívül további maradványokat sem találtunk a sírban. H.: 48 mm, sz.: 43 mm, v.: 6 mm. (3. kép 4.)

3. sír (4. kép): T.: Ny-K, 300-120°. H.: 90 cm, m.: 32 cm. A háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermek váza már a humuszrétegbe esett, így a váz jelentős részét már az eke megsemmisítette. A korábbi földmunkák megbolygatták a váz többi részénél magasabban fekvő koponyát, elmozdítva azt eredeti helyéről. In situ helyzetben csak az állkapocs maradt. Apró töredékek jelezték még a jobb kar, a bal és a jobb femur helyzetét, valamint egy-két lábujjcsontot is találtunk. A sírból melléklet nem került elő, a sírföldben azonban volt három kerámiatöredék. A kézzel formált, kerámiazúzával soványított, gyengén kiégetett, vörösesbarna színű töredékek alapján feltételezhető, hogy a gyermek mellé edényt is helyeztek, amely a későbbi mezőgazdasági munkák idején megsemmisült. A tárgy egykori meglétére csak a töredékek utaltak. Az is elképzelhető azonban, hogy a kerámiatöredékek a sír valamikori temetésekor keveredhettek a sírföldbe.

4. sír (5. kép): T.: NY-K, 280-100°. M.: 31 cm, csv h.: 138 cm. A sír feltja bizonytalan, s ezért mérhetetlen volt. A háton fekvő nyújtott helyzetű nő váza töredékesen került elő. Valószínűleg az eltemetett bal oldalán megfigyelt, s a sírrajzra bejelölt rész lehetett a valamikor kiásott sírgödör, azonban a vázcsontok közvetlenül a humuszréteg alatt feküdtek, így a sírgödör méreteinek a megállapítása bizonytalan. A koponya a váz jobb oldalára fordult, töredékes állapotban került elő. A jobb karcsont apró töredéke, míg a bal kar nagyobb része épen maradt meg. A combcsontok töredékesek voltak, a lábszár pedig elmozdult (valószínűleg egy rágcsáló, vagy az eke bolygatta meg).

Mellékletek: 1-23. A sírban volt egy darab kisméretű bikonikus *üveggyöngy*. H.: 4 mm, sz.: 5,5 mm. 22 darab ásványi eredetű *gyöngy*. Az ásványi anyagból készített darabok közül 13 darab *hegyikristály gyöngyszem*, valamint 9 darab kvarcit rózsaszín színű *karneol* volt. A gyöngyszemek minden bizonnyal egy nyaklánc darabjai voltak, amire utal a koponya körüli elhelyezkedésük. (5. kép 1.) 24. Vastag ezüsthuzalból készült S-végű *hajkarika* a koponya bal oldalán a koponyacsont töredékei között. Átm.: 16,2 mm, huzal v.: 3,3 mm, s vég sz.: 8 mm. (5. kép 2.) 25. *Bronzgyűrű* a bal kéz ujjcsontjainak a helyén. Öntött, sodrást utánzó díszítéssel kialakított végeit összerasztották. Átm.: 23 mm, sz.: 3,5 mm v.: 2 mm. (5.

plaque and the piled up burr was not removed from the edges. Diam: 20.5 mm, w: 3 mm, th: 0.5 mm. (Fig. 3. 1) 2. An *iron knife* lay outside the remains of the left arm. The tang of the poorly preserved small object perished during restoration. L: 56 mm, w: 10 mm, th: 7 mm. (Fig. 3. 2) 3. A plain *lockring* was found on the left side of the skull. The ornament was made of a plain bronze wire of a round cross-section. Diam: 26 mm, th: 0.7 mm. (Fig. 3. 3) 4. A *pottery fragment* of a red surface was recovered from the filling of the grave. It probably slipped into the earth when the grave was dug. The breaking surfaces are not fresh, and no other sherds were found in the grave. L: 48 mm, w: 43 mm, th: 6 mm. (Fig. 3. 4)

Grave no. 3 (Fig. 4): O: W-E, 300-120°. L: 90 cm, d: 32 cm. The skeleton of the child extended on the back lay already in the humus and the plough had destroyed the larger part of the skeleton. Former cultivation activity had disturbed, dislocated the skull, which lay higher than the rest of the skeleton. Only the jaw remained in its original position. Small fragments indicated the place of the right arm, the left and the right femori, and we found a few digits of the feet as well. The grave did not contain grave furniture, only three sherds were recovered from the filling of the grave. The poorly baked reddish brown fragments of a hand-thrown vessel, the clay of which was tempered with crushed ceramics, suggest that a vessel had been placed beside the child, which was later destroyed during agricultural activity. Only the fragments imply its existence. It is also possible, however, that the sherds were mixed into the earth at the time of the burial.

Grave no. 4 (Fig. 5): O: W-E, 280-100°. L: 31 cm, l of the skeleton: 138 cm. The outlines of the grave were vague, no measurements could be taken. The skeleton of the woman extended on the back was found in a fragmentary condition. The area observed on the left side of the dead and marked on the sketch of the grave could be the original grave shaft but the skeletal bones were found just under the humus layer and the determination of the measurements of the grave shaft was uncertain. The skull tilted to the right, it was found in a fragmentary condition. A small fragment of the bone of the right arm and the larger part of the left arm were found intact. The thigh-bones were fragmentary, while the legs were dislocated (probably a rodent or the plough disturbed them).

Grave furniture: 1-23: The grave contained a small biconical *glass bead*. L: 4 mm, w: 5.5 mm. 22 beads were made of minerals. From the items made of minerals, 13 beads were prepared from *rock crystal*, 9 items were made of pink *carnelian*. The beads most certainly belonged to a necklace, which is implied by their distribution around the skull. (Fig. 5. 1) 24. An S-terminalled *lockring* made of a thick silver wire was found on the left side of the skull among the bone fragments of the skull. Diam: 16.2 mm, wire th: 3.3 mm, w of the S-terminal: 8 mm. (Fig. 5. 2) 25. A *bronze ring* in the place of the digits of the left hand. The terminals of the moulded ring, which was decorated with a pattern imitating twisting, were soldered together. Diam: 23 mm, w: 3.5 mm, th: 2 mm. (Fig.

kép 3.) 26. S-végű ezüst *hajkarika* a koponya bal oldalán; a koponyacsont töredékei között, azoktól északra feküdt. A csonttöredéken a hajkarikához oxidálódott szerves bőrmaradvány nyomait is sikerült megfigyelnünk. Átm.: 16,2 mm, huzal v.: 3,5 mm, s vég sz.: 9 mm. (5. kép 4.)

A feltárt sírok közül az 1–3. sír egy sírsort alkothatnak, míg a 4. sír valószínűleg egy következő sírsorhoz tartozhatott. Sajnos a temetőtöredék csontján megszakadt. Az ásatás során a temető megmaradt részeit három oldalról biztosan körülhatároltuk, s csak az ásatástól nyugatra maradhattak még fel nem tárt sírok. A temető jelentős részét az intenzív földművelés az ásatás előtti évtizedekben már elpusztította. Az elpusztított sírokra utaltak a korábbi terepbejárások során talált felszíni csonttöredékek, s az is, hogy a feltárt négy sír közül is kettőt már megbolygatott az eke. A sziklás, kötött talajban minden bizonnyal az ide temetkezők sem áshatták mélyre a sírokat.

A temetőrészlet értékelése

A lelőhely a belterület szélén, a Kishanta-patakra lejtő domb déli részén fekszik. Az ide települő lakosság, hasonlóan a korábbi évszázadokon e környezetben élő más népekhez, a kiemelkedő ligetes dombhátat választotta a közeli település temetőjéül.⁶

A kóspallagi honfoglalás kori temető kezdetét és felhagyását sajnos annak töredékes volta miatt nem lehet meghatározni. A sírmező kezdetét, a szórványleletként 1959-ben bekerült solidus alapján, legkorábban a 10. század második felére, a század 60–70-es éveit követő időszakra datálhatjuk. Nem elképzelhetetlen az sem a feltárt 11. századi temetőtöredék alapján, hogy az itt élők csak Szent István (997–1038) uralkodása idején nyitották meg ezt a temetőt.

A lelőhely emlékanyaga beleillik a 10. század második felére, 11. századra keltezhető temetők régiségei közé. A vastag ezüsthuzalból kialakított S-végű hajkarikák megléte,⁷ a kerámiamelléklet,⁸ vagy az egyszerű vaskés sírba tétele⁹ általános jelenség a köznépi temetők emlékanyagában. A temetőtöredékhez közel eső Ipolykiskesziben feltárt teljes sírmező emlékanyagában ugyanúgy megtalálhatóak ezek a tárgyak,¹⁰ mint az Ipoly bal partján lévő temetőkben.¹¹ A leletanyagból kiemelkedő tárgyúnak csak a szórványleletként előkerült arany solidus és a 4. sírban talált gyöngysor tekinthető.

5. 3) 26. A silver S-terminalled *lockring* lay on the left side of the skull, among the bone fragments of the skull, north of them. On the bone fragments, we could observe the traces of organic leather remains oxidised to the lockring. Diam: 16.2 mm, wire th: 3.5 mm, w of the S-terminal: 9 mm. (Fig. 5. 4)

From the unearthed graves nos 1–3 built a grave row, while grave no. 4 probably belonged to the next row. Regrettably, the cemetery was fragmentary. We could certainly delimit the preserved parts of the cemetery on three sides, only west of the excavated area can further graves be expected. The larger part of the cemetery had been destroyed by intensive cultivation in the decades preceding the excavation. The bone fragments found during earlier field walkings indicated the destroyed graves just like the fact that the plough also damaged two of the uncovered graves. The people who buried their dead here could not dug deep into the rocky, compact soil either.

The evaluation of the cemetery fragment

The site is located at the edge of the inner territory, in the southern part of the hill sloping toward the Kishanta stream. The population that lived here chose the elevated hillside covered with a grove to establish their cemetery, similarly to other peoples in the preceding centuries.⁶

The start and the termination of the cemetery of the Conquest Period at Kóspallag could not be determined because of its fragmentary condition. The start of the cemetery can be dated the earliest from the second half of the 10th century, the 60's and 70's of the century after the solidus recovered as a stray find in 1959. However, the uncovered cemetery fragment of the 11th century may suggest that the inhabitants of the region opened this cemetery only at the time of Saint Stephen's reign (997–1038).

The find material of the site fits among the relics of cemeteries dated from the second half of the 10th century and the 11th century. The existence of S-terminalled lockrings made of thick silver wires,⁷ the pottery grave furniture⁸ or the simple iron knife placed in the grave⁹ were common phenomena in the materials of the cemeteries of commoners. Similar objects can be found in the find material of the entirely unearthed cemetery of Ipolykiskesz not far from our cemetery fragment¹⁰ just as well as in cemeteries on the left bank of the Ipoly.¹¹ The only prominent finds are the gold solidus recovered as a stray find and the string of beads found in grave no. 4.

6 A korábbi megtelepülés nyomaira utal a topográfia szerzői által végzett terepbejárás eredménye. A temetőtől északra római kori kerámiamaradványokat, valamint a 8–9. századra jellemző edénytöredékeket találtak. Vö.: MRT 9, 171.

7 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 54–59; KOVÁCS 1994, 112–114; ISTVÁNOVITS 2003, 281–285.

8 TÖRÖK 1962, 54–64; ISTVÁNOVITS 2003, 353–355.

9 KISS 1968, 245; KOVÁCS 1988, 147–148, 152, 14. J.; KOVÁCS 1994, 107; ISTVÁNOVITS 2003, 328–330.

10 HANULIAK 1994, 31–32, 37–40, 50–54, 63.

11 BAKAY 1978, 165–175.

6 The field walking executed by the authors of the topography attested to earlier occupations. North of the cemetery, Roman sherds and pottery fragments characteristic of the 8th–9th centuries were collected. See: MRT 9, 171.

7 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 54–59; KOVÁCS 1994, 112–114; ISTVÁNOVITS 2003, 281–285.

8 TÖRÖK 1962, 54–64; ISTVÁNOVITS 2003, 353–355.

9 KISS 1968, 245; KOVÁCS 1988, 147–148, 152, 14. J.; KOVÁCS 1994, 107; ISTVÁNOVITS 2003, 328–330.

10 HANULIAK 1994, 31–32, 37–40, 50–54, 63.

11 BAKAY 1978, 165–175.

Az arany solidus

Az érem VII. Bíborbanszületett Konstantin és II. Romanosz társzászár uralkodása alatt készült, 948–959 között. A jó megtartású pénz egyik oldalán a két császár (apa és fia), a másik oldalán pedig Krisztus alakja látható. A tárgy egyik oldala sem kopott erősen. Azon az oldalon, ahol a Krisztus-ábrázolás van, a perem egy részén, a használat nyomai során bekövetkezett kopás figyelhető meg.

A helyiek közül a lelőhely közelében lakó idős néni, Rónaszéki Piroska még emlékezett az érme előkerülési körülményeire. Elmondása alapján a tárgy előkerülésekor különböző apró csonttöredékeket is találtak a kapálók. Ezek alapján még inkább megerősítést nyer az a feltételezés, hogy az érme egy sír melléklete volt.¹²

A bizánci érmék számos kárpát-medencei leletből kerültek már elő.¹³ Az eddig talált érmék közül, amint arra Kovács László is utalt összefoglaló munkájában, a legáltalánosabb darabok közé tartozott a VII. Bíborbanszületett Konstantin és II. Romanosz által kibocsátott típus.¹⁴ Hasonló, aranyozott bronz, hamis solidus utánpótlás feküdt a lelőhely közelében lévő Szob, Kiserdő 60. gyermeksírijában.¹⁵ Az érmetípus nagy számban fordul elő a leletanyagban, és ha a jól megfigyelt temetkezések mellett a szórványleleteket is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a bizánci nemesfém érmék közt leginkább a VII. Konstantin időszakában vert érmék a gyakoriak.

A bizánci érmék, hasonlóan a nyugat-európai pénzekhez, számos esetben hosszabb ideig is használatban lehettek, mielőtt a magyarokhoz kerültek volna.¹⁶ A 10. századi leletkörnyezetben előkerült bizánci pénzeket a kutatás sok esetben egyszerűen a kalandozásokhoz kapcsolta.¹⁷ A solidusok elterjedése alapján azonban már

The gold solidus

The coin was minted during the reign of Constantine Porphyrogeneitos VII and Romanos II co-emperor between 948 and 959. One face of the well-preserved coin shows the two emperors (father and son), while Christ is depicted on the other face. Neither face is strongly worn. On the face where Christ is depicted, use-wear can be observed on a section of the edge.

Piroska Rónaszéki, an elderly woman who lived nearby, still remembered how the coin had been found. She told us that people had found tiny bone fragments when they had found the coin during hoeing. This corroborates the supposition that the coin belonged to a grave furniture.¹²

Byzantine coins were found in numerous find assemblages in the Carpathian Basin.¹³ The type issued by Constantine Porphyrogeneitos VII and Romanos II belonged among the most common coins found until now, as László Kovács pointed it out in his recapitulative study.¹⁴ A similar, gilded silver fake solidus imitation lay in grave no. 60 of a child at Szob, Kiserdő, not far from our site.¹⁵ This coin type occurs in a large number in the find material and, if we take into consideration the stray finds as well beside the well observed burials, we find that the coins minted during Constantine VII's reign are the most frequently occurring Byzantine coin types minted from precious metals.

The Byzantine coins, similarly to the Western European ones, could in many cases have been used for a long time before Hungarians obtained them.¹⁶ Research often simply associated the Byzantine coins found in a 10th century environment with the time of incursions.¹⁷ The distribution of the solidi suggested, however, that

12 Az érem kapcsán felmerült korábban az a vélemény is, hogy az „inkább szórványlelet, mintsem egy kora Árpád-kori temetkezés hagyatéka”. (TETTAMANTI 2001, 18.)

13 KOVÁCS 1989, 139–145.

14 KOVÁCS 1989, 141.

15 BAKAY 1978, 29–33; KOVÁCS 1989, 66–67.

16 KOVÁCS 1985, 178.

17 BÓNA 2000, 64. Bóna István azért is gondolta azt, hogy csak a kalandozások emlékei voltak a bizánci pénzek, mert úgy látta, hogy „a történelmi tényeknek megfelelően a bizánci pénzek beáramlása a 969. évvel lezárul”. (BÓNA 2000, u. o.) Véleményét megerősítve érezte abban is, hogy a „szóban forgó időszakban jegyzi fel Jákob fia Ábrahám kereskedő, hogy a magyarok a prágai vásáron aranypénzzel fizettek – nyilvánvalóan a bőségesen birtokolt bizánci aranypénzzel”. (BÓNA 2000, u. o.) Ibrahim Ibn – Ya'qub At-Turtushi prágai vásárról szóló tudósítása azonban nem szól egyértelműen a magyarok jelentős solidus vagyónáról (CHRAVÁT 2000, 150). A tudósításban szereplő mondat arról tesz említést, hogy a kereskedelemben egy „qinshar” (MISHIN 1996, 186), „qanschâr” (JACOB 1927, 12. 6. j.) nevű fizetőeszközt használtak. A fizetőeszköz pontos azonosításáról azonban nem egységes a filológusok és történészek álláspontja. Leginkább muzulmán dirhem>dinár kifejezésre vezették vissza az útleírásban szereplő fogalmat (WESTBERG 1898, 22; BÁLINT 1981, 109–110), de felmerült az az elképzelés is, hogy itt nem egy pénztípusról, hanem egy pénzegységről van szó (MISHIN 1996, 186. 17. j.; HÁSKOVÁ 2000.). A filológusok és a történészek eltérő megoldási javaslatai alapján tehát nem tűnik egyértelműen bizonyítottnak Bóna István

12 Another opinion that was raised with regard to the coin held that “it was rather a stray find than the legacy of a burial from the early Árpadian period” (TETTAMANTI 2001, 18.)

13 KOVÁCS 1989, 139–145.

14 KOVÁCS 1989, 141.

15 BAKAY 1978, 29–33; KOVÁCS 1989, 66–67.

16 KOVÁCS 1985, 178.

17 BÓNA 2000, 64. István Bóna thought that the Byzantine coins were the relics of the incursions because he held that “in harmony to historic facts, the inflow of Byzantine coins stopped in 969.” (BÓNA 2000 item.) He found that his theory was supported by the fact the “Jacob's son Abraham tradesman recorded in this period that Hungarians paid with gold coins in the market at Prague – certainly with Byzantine gold coins of which they had an ample stock.” (BÓNA 2000 item). Ibrahim Ibn – Ya'qub At-Turtushi's report of the market at Prague, however, does not explicitly mention the abundant solidus wealth of the Hungarians. (CHRAVÁT 2000, 150) The sentence in the report mentions that they used a currency called “qinshar” (MISHIN 1996, 186), “qanschâr” (JACOB 1927, 12, note 6). However, historians and philologists have not agreed in the identification of this currency. The concept mentioned in the description of the journey is usually led back to the Moslem dirhem>dinar expression (WESTBERG 1898, 22; BÁLINT 1981, 109–110). Another idea was that this was not a coin type but a currency unit (MISHIN 1996, 186, note 17; HÁSKOVÁ 2000.). Thus István Bóna's definition that the Hungarians used solidus as a currency in the market of Prague does not seem evident in the light of the diverse

korábban felmerült az a lehetőség, hogy ezek az érmék, az arab dirhemekhez hasonlóan, nem a kalandozások tárgyi emlékei, hanem egy másfajta kapcsolat emlékei voltak.¹⁸ A VII. Konstantin uralkodása alatt kiadott érmék nagy száma még inkább figyelmeztet arra a lehetőségre, hogy ezeknek a tárgyaknak egy része nem a kalandozások idején került a Kárpát-medencébe.¹⁹ A pénzürmék folyamatos jelenlétére a 10–11. században a magyarok kereskedelmi kapcsolatai is utalhatnak. Nem állapítható meg egyértelműen ugyanis az, hogy a pénzverési ideje alapján minden egyes, a 10. században készített érme még ugyanabban az évszázadban a sírba is került. A katonai események megszűnését követően is kerültek be a Kárpát-medencébe bizánci pénzek.²⁰ Ezek az érmék azt mutatják, hogy a Bizánc és peremterülete, valamint a Kárpát-medence között folyamatosan fennállt egy kontaktus. A kapcsolatok tehát nem merültek ki az egyoldalú katonai vállalkozásokban, hanem, amint azt a Délkelet-Európában készített emlékek,²¹ valamint bizonyos tárgytipusok analógiái is mutatják,²² fontos szerephez jutott a kereskedelem is.

A szórvány leletként előkerült érme a kóspallagi temetőtöredék esetében tehát nem jelent segítséget a sírmező 10. századi kezdetének bizonyításában. A VII. Konstantin uralkodása alatt kiadott érmék közül azok a darabok, melyek nem olyan közösség temetőjéből származnak, amely csoport esetében nem feltételezhető a déli katonai hadjáratok zsákmányából való részesedés,²³

these coins, just like the Arabian dirhems, were not the relics of the time of incursions but attested to a different contact.¹⁸ The large number of coins issued during Constantine VII's reign also calls attention to the possibility that some of these objects were taken into the Carpathian Basin not at the time of incursions.¹⁹ The trading contacts of the Hungarians in the 10th-11th centuries can also have led to the persistent presence of these coins. Namely, the time of the minting of a coin does not mean for certain that every coin of the 10th century was placed into the grave the same year it was minted. Byzantine coins arrived in the Carpathian Basin even after the termination of military campaigns.²⁰ These coins indicate that a continuous contact was sustained between Byzantium and its region and the Carpathian Basin. It means that the contacts were not restricted to unilateral military campaigns. As relics prepared in South-Eastern Europe²¹ and the analogues of certain object types²² prove, commerce also played an important role.

Thus the coin found as a stray find does not help in demonstrating that the cemetery fragment at Kóspallag came from the 10th century. The coins issued during Constantine VII's reign that did not come from the cemetery of a population that could have a share of the loots of the southern military campaigns²³ or where the regional position of the cemetery does not suggest a direct Byzantine influence, do not always mark the

azonosítása, hogy a vásárban a magyarok solidust használtak volna fizetőeszközként. A pénzürmék 969 utáni hiányát a Kárpát-medence leletanyagából pedig a régészeti leletek cáfolják. A későbbi veretek közül klasszikus leletanyaggal került elő egy aransolidus Orosháza, Pusztai Ignácné tanyája melletti temetőből (DIENES 1965, 150). A 3. sír mellékleteként talált érmet II. Basileos Bulgaroktonos – VIII. Konstantin (976–1025) bocsátotta ki, így az biztosan későbbi, mint a kalandozások időszaka (KOVÁCS 1989, 50). Nem a kalandozások során csaphatták be a Szárász, Szlavónia dűlő lelőhelyről származó szórvány aranyozott bronz pénzhamisítvány tulajdonosát sem. Az érmet ugyanis szintén egy II. Basileos Bulgaroktonos – VIII. Konstantin (976–1025) által vert pénz alapján készítették (KISS 1983, 285; KOVÁCS 1989, 90). Nagy számban kerültek elő Johannes Tzimiskes (969–976) bronzérméi is (KOVÁCS 1989, 16, 51, 62–63, 68, 78). Ezek a pénzek arra utalnak, hogy a későbbi időszakban sem csak a nemesfém érmék voltak jelen a Kárpát-medencében. A 969-ben trónra került császár uralkodási idejéből származó veretek közt azonban nemcsak nomismák, hanem nemesfém darabok is voltak a korabeli leletanyagban. Ezek a solidusok azonban csak szórványleletekből, lelőhelynevet nem tartalmazó gyűjteményekből ismertek (KOVÁCS 1989, 84–86). A 10. század utolsó harmadából is származnak lelőhely nélküli szórvány leletek (KOVÁCS 1989, 86), de voltak olyan darabok is, amelyek a korszakhoz sorolt temetőkből kerültek elő (CSALLÁNY 1939–1940, 24; SZÉLL 1943, 180–181; KOVÁCS 1989, 61–62).

18 BÁLINT 1968, 72.

19 RÉVÉSZ 1999, 203.

20 GEDAI 1969, 107–110; KOVÁCS 1989, 27, 39, 68–69, 73–74, 76. Lásd még 14. j!

21 MESTERHÁZY 1993

22 FEHÉR 1940; MESTERHÁZY 1990; MESTERHÁZY 1991; GOMOLKA-FUCHS 2002

23 BÓNA 2000, 64.

interpretations of philologists and historians. The lack of the coin in the find materials of the Carpathian Basin after 969 is refuted by archaeological finds. From among the later coins, a gold solidus was found together with a classical find material in the cemetery at Ignácné Pusztai's farm at Orosháza (DIENES 1965, 150). Basileos Bulgaroktonos II and Constantine VIII (976–1025) issued the coin found in grave no. 3, which is certainly younger than the time of incursions (KOVÁCS 1989, 50). Nor had been the owner of the gilded bronze fake coin, which was found as a stray find at the Szárász, Szlavónia dűlő site, cheated during the incursions. This coin was also prepared after a coin minted by Basileos Bulgaroktonos II and Constantine VIII (976–1025) (KISS 1983, 285; KOVÁCS 1989, 90). Johannes Tzimiskes' (969–976) bronze coins also have been uncovered in large numbers (KOVÁCS 1989, 16, 51, 62–63, 68, 78). These coins prove that not only coins made of precious metals were present in the Carpathian Basin in the later periods. Not only nomismas but also items made of precious metals were found in the contemporary find materials from among the coins minted during the reign of the emperor who came to the throne in 969. These solidus items, however, are known only as unprovenanced stray finds from collections (KOVÁCS 1989, 84–86). Unprovenanced stray finds came also from the last third of the 10th century (KOVÁCS 1989, 86) and some items were uncovered in the cemeteries of this period (CSALLÁNY 1939–1940, 24; SZÉLL 1943, 180–181; KOVÁCS 1989, 61–62).

18 BÁLINT 1968, 72.

19 RÉVÉSZ 1999, 203.

20 GEDAI 1969, 107–110; KOVÁCS 1989, 27, 39, 68–69, 73–74, 76. See also note 14!

21 MESTERHÁZY 1993

22 FEHÉR 1940; MESTERHÁZY 1990; MESTERHÁZY 1991; GOMOLKA-FUCHS 2002

23 BÓNA 2000, 64.

vagy a temető regionális helyzetéből nem következik az esetleges közvetlen bizánci befolyás, nem minden esetben jelzik a tárgy sírba helyezésének az időszakát.²⁴ Az érmek tehát később is forgalomba lehettek, így sírba kerülésük akár a 11. század elején is végbemehetett. A temető megnyitása tehát történhetett a 10. században, de az sem zárható ki, hogy csak a 11. században költözött a hegyek közt meghúzódó, szép kilátást biztosító domb hát közelébe az adott közösség.

A karneol- és hegyikristálygyöngyök

A 4. sírban a töredékes koponyacsontok mellett, az állkapocs maradványai alatt, illetve a koponya jobb oldalán elszórtan feküdtek a gyöngyszemek. A tárgyak gömb alakúak és eltérő méretűek voltak. Az előkerült darabok átmérője 92 mm és 60 mm között volt. A karneol gyöngyök esetében a színük halvány vörös volt. A fehér hegyikristályok áttetsző anyagában pedig jól látszanak a gyöngyszemekbe készített furatok.

A hegyikristály- és karneolgyöngyök számos középkori temetőből ismertek. A kárpát-medencei darabokat már számos tanulmány elemezte,²⁵ áttekintésük azonban, az újabb közölt darabok bevonásával további eredményeket is hozhat.²⁶

A kárpát-medencei darabok közt legáltalánosabbak a gömb alakú szemek. A hegyikristály daraboknál előfordul a hengeres kialakítású gyöngy is, míg a karneolok közt megtalálhatóak a nyolcszögű és a levágott sarkú, hasáb alakúra kialakított darabok. Ha a tárgy elterjedését vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy mindkét típus a Felső-Tisza-vidéken, a Kárpát-medence északnyugati területén és a Dunántúlon figyelhető meg. A gyöngyök nem voltak divatosak a Duna-Tisza közén, az Alföld területén és Erdélyben sem.²⁷ Az egyes területeken megfigyelhető hiányukra, azonban csak óvatosan hivatkozhatunk, hiszen az Alföldön feltárt, de még publikálatlan, nagy köznépi temetők leletanyagában számos darab akadhat, amely megváltoztatja a kutatási állapotot.²⁸

A nemzetközi kutatás már hosszú ideje távolsági kereskedelmi kapcsolatokat tételez fel a gyöngytípusok elterjedése mögött.²⁹ Az elképzelés fő magyarázata az elévült petrográfiai vizsgálatokon alapult; ugyanis

time when the object was placed into the grave.²⁴ The coins could remain in the circulation for a longer period and they could be put into the graves even at the beginning of the 11th century. Thus the cemetery could be opened in the 10th century and it is also possible that it was only in the 11th century that the community moved to the area of the hill, which hid among the mountains and offered a beautiful view.

Carnelian and rock crystal beads

In grave no. 4, the beads lay scattered beside the fragmented bones of the skull, under the remains of the jaw and on the right side of the skull. The objects were globular of diverse sizes. The diameters of the recovered items ranged between 92 and 60 mm. The colour of the carnelian beads was light red. The holes pierced in the beads are clearly visible in the transparent material of the white rock crystal items.

Rock crystal and carnelian beads are known from numerous medieval cemeteries. A number of studies have analysed the items found in the Carpathian Basin,²⁵ their review enriched with the recently published items, however, can bring new results.²⁶

Round beads belong to the most common bead type in the Carpathian Basin. The rock crystal items can be cylindrical as well, while carnelian beads are sometimes octagonal or prismatic with cut-off corners. Regarding the distribution of the object we find that both types can be observed in the Upper Tisza region, in the northwestern area of the Carpathian Basin and in Transdanubia. Beads were not popular in the Danube-Tisza Interfluve, in the Great Hungarian Plain or in Transylvania.²⁷ We must be cautious, however, when we argue with the lack of the beads in certain territories since the yet unpublished materials of the large cemeteries of commoners unearthed in the Great Hungarian Plain can contain numerous items, which can change the actual state of research.²⁸

International research has for a long time been explaining the dispersion of bead types with commercial contacts.²⁹ The argument is based mainly on petrographic analyses. Many rock crystal provenances are known in

24 BÁLINT 1968, 72; KOVÁCS 1989, 143-145; KÜRTI 1994, 377.

25 BACH-DUŠEK 1971, 31-34, 48-52, 84-94; SZÓKE-VÁNDOR 1987, 61.

26 A kárpát-medencei karneol- és hegyikristálygyöngyöket tartalmazó sírok összefoglaló táblázata a Függelékben szerepel.

27 A legdélibb eddig ismert karneolgyöngy a Hajdú-Bihar megyei Magyarhomorog, Kónyadomb lelőhelyről ismert. Vö.: KOVÁCS 1997, 364-365!

28 A hegyikristálygyöngyök elterjedése jól példázza annak a lehetőségét, hogy a jelen kutatási helyzet változhat. A Felső-Tisza-vidékről ugyanis csak a Szabolcs, Petőfi utcában feltárt köznépi temetőben voltak ilyen tárgyak. Vö.: KOVÁCS 1994, 115! A karneolgyöngyök esetében pedig a tárgy magyarhomorogi nagy köznépi temetőben való előkerülése inthet óvatosságra.

29 BACH-DUŠEK 1971, 31-34; GABRIEL 1988, 195-196; JANSSON 1988, 584-586; BRATHER 2001, 239.

24 BÁLINT 1968, 72; KOVÁCS 1989, 143-145; KÜRTI 1994, 377.

25 BACH-DUŠEK 1971, 31-34, 48-52, 84-94; SZÓKE-VÁNDOR 1987, 61

26 The table containing the carnelian and rock crystal beads recovered in the Carpathian Basin can be found in the Appendix.

27 The most recently published carnelian bead came from the Magyarhomorog, Kónyadomb site in Hajdú-Bihar county. See: KOVÁCS 1997, 364-365!

28 The distribution of rock crystal beads provides an excellent example how the actual state of research can change. Such objects were, namely, found in the cemetery of commoners unearthed at Szabolcs, Petőfi Street in the Upper Tisza Region. See: KOVÁCS 1994, 115! In the case of carnelian beads, the recovery of an item in the large cemetery of commoners at Magyarhomorog can warn us.

29 BACH-DUŠEK 1971, 31-34; GABRIEL 1988, 195-196; JANSSON 1988, 584-586; BRATHER 2001, 239.

amíg a hegyikristálynak számos európai lelőhelye is ismert, a vizsgált karneolokat minden esetben a Krímhez, a Kaukázushoz, vagy Indiához és Iránhoz kötötték.³⁰ Az újabb eredmények alapján kiderült, hogy a karneolgyöngyök megjelenése a délkelet-európai steppén is a 10. század közepén történt, s az azt megelőző időszak leletanyagában ebből az ásványi anyagból nem készítettek gyöngyöt.³¹

A kárpát-medencei emléktárgyak számos szempontból kiegészítette a fentebbi eredményeket.³² A mind szélesebb lelőhelylista alapján azonban finomítani lehet a tárgytypussal kapcsolatos korábbi megállapításokat. A két ékszer a 10–11. századi kárpát-medencei leletanyag belső kronológiai problémái szempontjából is jelentőséggel bír. A karneolgyöngyök legkorábbi megjelenése a 10. század közepső harmadára helyezhető. Az ekkor szórványosan felbukkanó darabok a Felső-Tisza-vidék egyes kiemelkedő női sírjaira voltak jellemzők.³³ A vizsgált lelőhelyeken előkerült gyöngyök vagy nyolcszögű, vagy pedig levágott sarkú, hasáb alakúra kialakított da-

Europe while the examined carnelian items were always originated from the Crimean, the Caucasus or India and Iran.³⁰ The recent results have revealed that carnelian beads appeared in the south-eastern European steppes also in the middle of the 10th century, and no bead was made of this mineral in the previous period.³¹

The find materials in the Carpathian Basin have completed the above results from several aspects.³² The earlier ideas regarding this object group can be refined with the help of the increased list of sites. The two types of jewellery are important from the respect of the inner chronological problems of the find materials of the Carpathian Basin from the 10th–11th centuries as well. The earliest occurrence of carnelian beads can be dated from the middle third of the 10th century. The sporadic items were characteristic at that time of the graves of a few prominent women in the Upper Tisza region.³³ The beads found at the examined sites were either octagonal or they were prismatic with cut-off corners. These bead types appeared earlier than the globular ones outside the Carpathian Basin as well.

30 BACH-DUŠEK 1971, 50; JANSSON 1988, 587–588; ŽIRONKINA 1997, 245.

31 ŽIRONKINA 1997, 245.

32 BACH-DUŠEK 1971, 85–86, 90–91; SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61; SZILÁGYI 1997, 237–240.

33 Ide sorolható a két karosi sír, melyek közül az egyik a temető első (korábbi kezdetű) csoportjának a területére (II. temető 36. sír), még a másik a második (a 10. század második évtizedében ide költözött) csoportjának a területére (II. temető 56. sír) esett. Vö.: RÉVÉSZ 1996, 194! A két sír 10. század közepső harmadára történő keltezését egyik esetben sem zárják ki a további mellékletek. A tárgy steppei felbukkanása és elterjedése alapján ezeknél a síroknál is a 10. század közepső harmadára való keltezés a legvalószínűbb. A tárgytypusnak a temető két, területileg egymástól viszonylag távol eső részén történő felbukkanása nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a tárgyak ugyanazon időszakba kerültek viselőikhez, mert Révész László megfigyelései alapján a két belső csoport „egymás mellett, s egymással párhuzamosan használta a temetkezési helyet”. (RÉVÉSZ u.o.)

A Karos, Eperjes II. temető 56. sírjához hasonló gazdag emléktárggyal temették el a Tiszaeszlár, Bashalom-Fenyvestábla II. temető 12. sírjában nyugvó nőt is. A két sírt a karneolgyöngyökön kívül összeköti még az öntött ötkarikás hajfonatkorongpár is (RÉVÉSZ 1996, 88–89). A korong pénzzel keltezett sírből ismert még a Halimba, cseresi temető 859. sírjából (TÖRÖK 1962, 27–29, 144, Taf. XIII.). A sírt a 10. század közepső harmadára keltezi Provencei Hugó (926–931) milánói verete. A tisaeszlári temető 12. sírja is nagy valószínűséggel a 10. század közepső harmadára keltezhető (KOVÁCS 1989, 139). Erősítik a keltezés lehetőségét a sírtól délre fekvő 2. sír Provencei Hugó és II. Lothar (945–950) által vert érméi (KOVÁCS 1989, 69–70). Annak eldöntése, hogy az említett hajfonatkorong-típus a honfoglaló magyarság emléktárgyának korai, steppei rétegét jeleznél (Vö.: RÉVÉSZ 1996, 89!), a rendelkezésre álló forrásanyag alapján nem lehet eldönteni. (Az említett hajfonatkorongokon kívül ide sorolható a Békéscsaba, Erzsébethely női sírjában talált darab (RÉVÉSZ 1997); a Csólyospálos, Csólyosi puszta (KADA 1912, 323), valamint a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű hajfonatkorong-párja (DIENES 1972, 83, 43. kép; RÉVÉSZ 1996, 88; MESTERHÁZY 1996, 396). A keleti párhuzamok megléte ellenére ugyanis a kárpát-medencei darabok vagy nem keltezhetőek pontosabban a 10. századon belül, vagy inkább a század közepső harmadára és nem annak elejére helyezhetőek.

30 BACH-DUŠEK 1971, 50; JANSSON 1988, 587–588; ŽIRONKINA 1997, 245.

31 ŽIRONKINA 1997, 245.

32 BACH-DUŠEK 1971, 85–86, 90–91; SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61; SZILÁGYI 1997, 237–240.

33 Such are the two graves at Karos, one of which was found in the territory of the first group of the cemetery (which was opened earlier) (cemetery II grave no. 36), while the other one was discovered in the second group of the cemetery (which moved here in the second decade of the 10th century) (cemetery II grave no. 56). See: RÉVÉSZ 1996, 194! The rest of the grave furniture does not refute the dating of the two graves from the middle third of the 10th century. Judged from the appearance and dispersion of the object in the steppe, the most probable dating of these graves is also the middle third of the 10th century. The occurrence of the object type in the two spatially distant parts of the cemetery does not exclude the possibility that they were obtained by the owners at the same time, since, as László Révész observed, the two inner groups “used the burial place side by side at the same time” (RÉVÉSZ item).

The woman lying in grave no. 12 of the Tiszaeszlár, Bashalom-Fenyvestábla cemetery II was buried with a similarly rich grave furniture as the dead in grave no. 56 at Karos, Eperjes cemetery II. The carnelian beads link the two graves just like the pairs of moulded, five-ring braid discs (RÉVÉSZ 1996, 88–89). A disc is also known from grave 859 of the Halimba, Cseres cemetery, where it was dated by a coin (TÖRÖK 1962, 27–29, 144, Taf. XIII.). The coin minted by Hugo of Provence (926–931) in Milan dates the grave from the middle third of the 10th century. Grave no. 12 of the Tiszaeszlár cemetery can most probably also be dated from the middle third of the 10th century (KOVÁCS 1989, 139). The coins in grave no. 2 lying south of it, which were minted by Hugo of Provence and Lothar II (945–950) support this dating (KOVÁCS 1989, 69–70). The source material we have is not sufficient to decide if this braid disc type marks the early, steppe layer of the relics of the conquering Hungarians (see: RÉVÉSZ 1996, 89!). Beside the above mentioned braid discs, we can mention the item found in the female grave of Békéscsaba, Erzsébethely (RÉVÉSZ 1997), the braid disc pairs from Csólyospálos Csólyosi puszta (KADA 1912, 323) and an unprovenanced pair in the Hungarian National Museum (DIENES 1972, 83, fig. 43; RÉVÉSZ 1996, 88; MESTERHÁZY 1996, 396). Despite the existence of eastern analogues, the items in the Carpathian Basin either cannot be dated with a greater exactness within the 10th century or they can be dated from the middle third and not the beginning of the century.

rabok voltak. Az ilyen módon készített gyöngyök a Kárpát-medencén kívül is korábban jelesek meg, mint a gömbös testűek.

A lelőhelyek közül több szempontból is kiemelkedik a tiszabezdédi temető. A Jósa által feltárt sírmezőt sokáig a magyarság egyik legarchaikusabb és ebből adódóan legkorábbi temetőjének tartották a szakemberek.³⁴ Az újabb kutatási eredmények azonban ellene szólnak ennek a keltezésnek, és a temető kései, 10. század második felére való datálása mellett érvelnek.³⁵ A 12. sír karneolgyöngyei sem erősítik az adott sír korai keltezését. Az ovális alakú karneolok legkorábban a 10. század második felében tűntek fel a Kárpát-medencében.³⁶ Megjelenésüket a kelet-európai területeken a külföldi kutatás is ugyanerre az időszakra helyezte.³⁷

A század végére datálhatók az Ibrány, Esbóhalom 255. sírjában talált hasáb alakú gyöngyök is.³⁸ Keltezésüket erősíti a sírban talált szőlőfürt díszes (kijev-volhinai típusú) fülbevalópár³⁹ és a poncolt díszítésű, valamint öntött bemetszett hálómintás díszű gyűrűk is.⁴⁰

Hegykristálygyöngy a korai leletanyagban nagyon ritka.⁴¹ Ez a típus egy fázissal később jelent meg a leletanyagban, mint a karneol.⁴² Elterjedése, hasonlóan a karneolhoz, a Felső-Tisza-vidéken, a Dunántúlon és a Kárpát-medence északnyugati részén figyelhető meg.

The Tiszabezdéd cemetery stands out from the sites from a number of aspects. The cemetery unearthed by Jósa was considered for a long time to have been one of the most archaic and accordingly the earliest cemetery of the Hungarians.³⁴ The recent results contradict this dating, and argue for a late dating of the cemetery from the second half of the 10th century.³⁵ The carnelian beads of grave no. 12 do not either support the early dating of the grave. Oval carnelian items appeared in the Carpathian Basin in the second half of the 10th century the earliest.³⁶ Foreign research dated their appearance in the Eastern European territories from the same period.³⁷

The prismatic beads found in grave no. 155 at Ibrány, Esbóhalom can also be dated from the end of the century.³⁸ The pair of earrings decorated with a bunch of grapes (Kiev-Volhynian type),³⁹ the rings with punched ornaments and the moulded rings with incised net patterns⁴⁰ found in the grave support this dating.

Rock crystal beads very rarely occur in the early find materials.⁴¹ This type appeared in the find materials a phase later than the carnelian items.⁴² It was distributed in the Upper Tisza region, in Transdanubia and in the north-western part of the Carpathian Basin just like the carnelian beads. They can usually be found together with carnelian beads. It rarely happens that a grave contains

34 JÓSA 1896; FETTICH 1931, 49–72; LÁSZLÓ 1944, 128–134; FODOR 1982, 268–270; FODOR 1996, 181–185.

35 RÉVÉSZ 2003.

36 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61.

37 BACH-DUŠEK 1971, 51–52.

38 ISTVÁNOVITS 2003, 294.

39 MESTERHÁZY 1994, 211–230.

40 SZŐKE 1962, 96.

41 Egyetlen kivétel a Tiszavasvári, Aranykerti tábla 6. sírjának a lelete. A temető 10. századi keltezése a leletanyag alapján kétségtelen. Az előkerült tárgyakból ítélve a temetőt azelőtt felhagyták az itt élők, mielőtt a közösségben elterjedt volna az S-végű hajkarika viseleti szokása, és más, a 10. század utolsó évtizedeiben megjelenő ékszerek jellemezték volna a sírokat. A temető ismeretéről Révész Lászlónak tartozom köszönettel.

42 Szőke Béla Miklós és Vándor László a halimbai temető leletanyaga kapcsán tett megjegyzése, miszerint a temető „II. fázisába tartozó sírok (1., 438., 472. és 520. sír) – ahol azonban még csak hegyikristályokból készült gyöngyök fordultak elő” (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61), tévedésen alapul. A szerzőpáros ugyanis számos esetben a borostyángyöngyöket is hegyikristálynak határozta meg; annak ellenére, hogy a leírásban minden esetben borostyángyöngy (*Bernsteinperle*) szerepelt. Vö.: TÖRÖK 1962, 51, 144, 153–154! A 438. sírban pedig nemcsak a hegyikristálygyöngy hiánya, hanem a karneolgyöngyszem jelenléte igazolja azt, hogy a halimbai temető esetében is a karneolgyöngyök jelentek meg előbb és nem a hegyikristályok. Hasonlóan téves Szőke Béla Miklósnak és Vándor Lászlónak a halimbai temető 363. és 423. sírjával kapcsolatos megjegyzése is (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134, 138. j.), ugyanis ebben az esetben sem hegyikristály, hanem borostyángyöngyök kerültek elő. Vö.: TÖRÖK 1962, 104, 163–164! A vizsgált sírok borostyángyöngyeinek hegyikristály darabokként való meghatározása azért is érthetetlen, mert az Ellend, Szilfadűlő lelőhely kapcsán azt vetették fel a szerzők, hogy „elképzeltető, hogy a Dombay által »borostyángyöngy«-ként leírt gyöngyök egy része karneol gyöngy volt”. (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134, 131. j.).

34 JÓSA 1896; FETTICH 1931, 49–72; LÁSZLÓ 1944, 128–134; FODOR 1982, 268–270; FODOR 1996, 181–185.

35 RÉVÉSZ 2003.

36 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61.

37 BACH-DUŠEK 1971, 51–52.

38 ISTVÁNOVITS 2003, 294.

39 MESTERHÁZY 1994, 211–230.

40 SZŐKE 1962, 96.

41 The only exception is a find from grave no. 6 at Tiszavasvári, Aranykerti tábla. The finds unambiguously date the cemetery from the 10th century. The recovered objects suggest that the cemetery had been abandoned before the habit of wearing S-terminalled lockrings spread in the community and other pieces of jewellery from the last decades of the 10th century characterised the graves. I owe my thanks to László Révész for information on the cemetery.

42 Béla Miklós Szőke and László Vándor's remark made in relation to the find material of the Halimba cemetery that “the graves that belong to phase II [of the cemetery] (graves nos 1, 438, 472 and 520), where only rock crystal beads occur as yet” (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61) is based on a mistake. The authors often determined amber beads as rock crystal ones despite the fact that they use the expression amber beads (*Bernsteinperle*) in the description. See: TÖRÖK 1962, 51, 144, 153–154! Not only the lack of rock crystal beads but also the occurrence of a carnelian bead proves in grave no. 438 of the Halimba cemetery that carnelian beads appeared first and not rock crystal ones. Béla Miklós Szőke and László Vándor's remark concerning graves 363 and 423 of the Halimba cemetery is also mistaken (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134, note 138), since here the beads were made of amber and not rock crystal. See: TÖRÖK 1962, 104, 163–164! We cannot understand how the amber beads could be determined as rock crystal ones since the authors themselves suggested in the case of the Ellend, Szilfadűlő site that “it is possible that some of the beads Dombay described as »amber beads« were actually carnelian beads” (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134, note 131).

Általában együtt találhatóak meg a karneolokkal. Ritka az a sír, amelyben volt hegyikristálygyöngy, de nem került elő egy karneol sem.⁴³ Jelenlétük egyértelműen nyomon követhető végig a 11. századon, és ezt alátámasztják a pénzzel keltezhető sírok gyöngyleletei is.⁴⁴ A hegyikristályok általában gömb alakúak voltak, még akkor is, amikor a velük együtt előkerülő karneolokat hasáb alakúra készítették. Korábban úgy vélték a kárpát-medencei darabokkal foglalkozó szakemberek, hogy a „különböző alakú, hasáb, illetve a gömb formára csiszolt gyöngyök azonban sohasem fordulnak elő egy gyöngysorba fűzve” és ebből kiindulva feltételezték, hogy már a „műhelyekben összeállított füzérek kerültek kereskedelmi forgalomba”.⁴⁵ A különböző kialakítású gyöngyök együttes előfordulása nem erősíti meg a felvetést. Számos esetben ugyanis eltérő gyöngyöket tettek egymás mellé. A hasáb alakú gyöngyök ritka előfordulása a későbbi, 11. századi sírokban pedig inkább azzal magyarázható, hogy a Kárpát-medencében előkerült darabokat készítő műhelyek egyre inkább az uniformizálódó gömbös testű formát gyártották.

A tárgyakat általában nyakláncként viselték, amire sok esetben a nyakcsigolyák körüli helyzetükből is következtetni lehet. Számos esetben azonban a hajfonatba fűzött szalagokat díszítették. Ilyen funkciója volt a tisztaeszlári daraboknak, melyek viseleti helyzetét Dienes István rekonstruálta.⁴⁶ A hajfonat pántokkal való díszítése, amint azt a kutatás igazolta, megmaradt a 11. században is.⁴⁷ A pántokat pedig az S-végű hajkarikák mellett több esetben, a 10. századi gyakorlathoz hasonlóan, ilyen karneol- és hegyikristálygyöngyökkel is díszítették.⁴⁸ Arra is volt példa, hogy ezeket a tárgyakat a ruhára varrták, amint azt a tiszabezdédi 12. sír rajza is

a rock crystal bead but does not contain a single carnelian one.⁴³ They were obviously present throughout the 11th century, which is supported by the bead finds from graves that were dated by coins.⁴⁴ Rock crystal beads were usually globular even when the carnelian ones found together with them were prismatic. Specialists dealing with items in the Carpathian Basin earlier thought that “beads polished to various shapes, prismatic or globular forms, were never used together on the same string of beads.” Carrying on the train of thought they suggested that “strings of beads composed in the workshops could be found in the commercial circulation”.⁴⁵ The common appearance of beads of diverse shapes does not support this theory. In many cases different beads were placed side by side. The rare occurrence of prismatic beads in the later graves from the 11th century can be explained by the fact that the workshops that produced the items found in the Carpathian Basin concentrated more on the production of the increasingly uniform globular forms.

The objects were usually worn as necklaces, which can often be learned from their position around the cervical vertebrae. In many cases, however, they decorated bands plaited into a braid of hair. This was the function of the items at Tisztaeszlár, where István Dienes reconstructed the way they were worn.⁴⁶ The habit of decorating the braids with bands survived in the 11th century as well as it was proved by research.⁴⁷ The bands, appearing together with S-terminalled lockrings, were in a number of cases decorated with carnelian and rock crystal beads similarly to the practice observed in the 10th century.⁴⁸ These objects could also be sewn on dresses as the draw-

43 Ilyen volt a Tiszavasváriban feltárt sír, a galántai szórvány lelet (Točik 1992, 153), a persei 8. sír gyöngye (Točik 1992, 171, 173), a majsi 446. sír (Kiss 1983, 105), Selye 5. sír (Kiss 1967, 70), Sorokpolány 223. sír (Kiss 2000, 175), Szabolcs-Petőfi utca 121. sír (Kovács 1994, 36–38), és ilyenek a zalavári hegyikristálygyöngyös sírok is (Cs. Sós 1963, 169, 171–173).

44 I. Szent István (997–1038) CNH. 1. (H1.) (Kovács 1997, 33–55) érméje: Ellend-Szilfa dűlő 152. sír (DOMBAY 1960, 155), Majs-Udvari rétek 446. sír (Kiss 1983, 105); I. András (1047–1060): Esztergom-Kovácsi (MRT 5, 179); Géza dux (1064–1074) CNH I. 23 (H18) (Kovács 1997, 124–126); Majs-Udvari rétek 246. sír (Kiss 1983, 93); Salamon (1063–1074) CNH. I. 19 (H14) (Kovács 1997, 114–116) dénára: Sellye-Dobina dűlő 34. sír (Kiss 1967, 70–71); I. Szent László (1077–1095) CNH I. 26. (H22) (Kovács 1997, 141–142) verete: Majs-Udvari rétek 692. sír (Kiss 1983, 122–123); CNH I. 27 (H23) (Kovács 1997, 142–144) pénze: Sellye-Dobina dűlő 46. sír (Kiss 1967, 70, 72.); CHN I. 28. (H24) (Kovács 1997, 144–145): Pusztaszentlászló-Deáksűrű 43. sír (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 14–15), Perse-Papföld 8. sír (Točik 1992, 171); CNH I. 34 (H28) (Kovács 1997, 151–152): Halimba-Cseres 490. sír (Török 1962, 165).

45 Szőke-Vándor 1987, 61.

46 Fodor 1996, 188–189.

47 Szőke-Vándor 1987, 57–59.

48 A hajfonat díszei voltak a Pusztaszentlászló-Deáksűrű 45. sírjának (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 14–15) és a 196. sírjának (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 46) gyöngyei, a sellyei 46. sír leletei (Kiss 1967, 70) és ilyenek lehettek a kóspallagi sír gyöngyszemei is.

43 Such was the grave unearthed at Tiszavasvári, the stray find from Galánta (Točik 1992, 153), the bead in grave no. 8 at Perse (Točik 1992, 171, 173), grave no. 446 at Majs (Kiss 1983, 105), grave no. 5 at Selye (Kiss 1967, 70), grave no. 223 at Sorokpolány (Kiss 2000, 175), grave no. 121 at Szabolcs-Petőfi Street (Kovács 1994, 36–38), and such are the graves with rock crystal beads at Zalavár (Cs. Sós 1963, 169, 171–173).

44 Saint Stephen's coin (997–1038) CNH. 1. (H1.) (Kovács 1997, 33–55): grave no. 152 at Ellend-Szilfa dűlő (DOMBAY 1960, 155), grave no. 446 at Majs-Udvari rétek (Kiss 1983, 105); I. András (1047–1060): Esztergom-Kovácsi (MRT 5, 179); Géza dux (1064–1074) CNH I. 23 (H18) (Kovács 1997, 124–126): grave no. 246 at Majs-Udvari rétek (Kiss 1983, 93); Solomon's denar (1063–1074) CNH. I. 19 (H14) (Kovács 1997, 114–116): grave no. 34 at Sellye-Dobina dűlő (Kiss 1967, 70–71); Saint Ladislav I's coin (1077–1095) CNH I. 26. (H22) (Kovács 1997, 141–142): grave no. 692 at Majs-Udvari rétek (Kiss 1983, 122–123); CNH I. 27 (H23) (Kovács 1997, 142–144) coin: grave no. 46 at Sellye-Dobina dűlő (Kiss 1967, 70, 72.); CHN I. 28. (H24) (Kovács 1997, 144–145): grave no. 43 at Pusztaszentlászló-Deáksűrű (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 14–15), grave no. 8 at Perse-Papföld (Točik 1992, 171); CNH I. 34 (H28) (Kovács 1997, 151–152): grave no. 490 at Halimba-Cseres (Török 1962, 165).

45 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61.

46 FODOR 1996, 188–189.

47 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 57–59.

48 The beads from grave no. 45 at Pusztaszentlászló-Deáksűrű (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 14–15) and the ones from grave no. 196 of the same cemetery (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 46), the finds from grave no. 46 at Sellye (Kiss 1967, 70) and the beads from the grave at Kóspallag could ornament braids.

mutatja.⁴⁹ A gyöngyök ruhadíszként való felhasználása a leletek helyzete alapján elképzelhető a későbbi időszakban is.⁵⁰ A leggyakoribb viselet azonban kétséget kizáróan a nyakláncként való viselet volt.

A féldrágakő gyöngyökből általában csak pár darab volt minden egyes leletben, sokkal kevesebb, mint az üvegből készíttettekéből.⁵¹ Viszonylag ritka előfordulásuk jelzi, hogy bizonyos gazdasági háttérrel kellett rendelkeznie azoknak a családoknak, akik ilyen ékességgel temették el hozzátartozójukat. Korlátozott elterjedésük azonban nem jelenti, hogy a hegyikristály- és karneolgyöngy mellékletes sírok kiemelhetők a korszak leletei közül és a korabeli társadalom privilegizált csoportjához tartoznának ezek a temetkezések. A sírmellékletek alapján – amint arra már Szőke Béla, majd pedig Szőke Béla Miklós és Vándor László is rámutatott – nem tarthatók a leggazdagabbaknak.⁵² A feltárt falusi köznépi temetőkben való előfordulásuk az adott temetőn belül nem számít egyedi jelenségnek, hanem több sírban is előfordulnak. Ha egy temető adott korszakára vetítve vizsgáljuk ezeket a gyöngyöket, akkor a legtöbb esetben hasonló előfordulási arányt kapunk, mint más ásványi eredetű gyöngytípus esetében.⁵³

A tárgy típus kárpát-medencei elterjedéséből és a felgyűjtött darabok tipológiai és kronológiai hátterének a

ing of grave no. 12 at Tiszabezdéd illustrates it.⁴⁹ Using the beads as dress ornaments seems to be implied by the position of the finds in later graves as well.⁵⁰ Nevertheless, necklaces were the most common way of wearing.

The individual find units contained only a few items of beads made of semiprecious stones, much less than ones made of glass.⁵¹ Their relatively rare occurrence indicates that the families who buried their dead with such jewellery must have had a certain economic background. Their limited distribution does not mean, however, that the graves with rock crystal and carnelian beads excelled among the find of the period and that these burials belonged to the privileged group of the contemporary society. The grave furniture suggests that they were not among the richest graves, as Béla Szőke and the Béla Miklós Szőke and László Vándor pointed it out.⁵² Their occurrence in the unearthened cemeteries of the communities of rural commoners is not a unique phenomenon within a cemetery, they occur in a number of graves. Examining the beads as compared to the given period of a cemetery we usually find a similar proportion of occurrence as in the case of other bead types made of minerals.⁵³

The conclusions drawn from the distribution of the object type in the Carpathian Basin and the analysis of the typological and chronological background of the collected

49 Az előkerült sírrajz tanulmányozásáért Prohászka Péternek tartozom köszönettel.

50 Ilyen viseleti elemként lehettek a gyöngyök a halimbai temető 364. és 370. sírjában (Török 1962, 163), de lehetséges, hogy ruhára varrták a majsi 779. sír gyöngyeit is (Kiss 1983, 129).

51 Pusztaszentlászló-Deáksűrű 196. sírjának egyik karneolt utánzó gyöngye pedig arra is utal, hogy a tárgynak megvoltak az üvegből kialakított olcsóbb utánpótlásai is (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 43, 61).

52 SZŐKE 1962, 90; SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61.

53 Természetesen ritka a lelet, ha a temető egészére vetítjük ki a hegyikristály- és karneolgyöngyös sírok számarányát. Abban az esetben, ha figyelembe vesszük azt, hogy ezeket a temetőket lényegesen hosszabb ideig használták, mint ahogy az ásványi eredetű gyöngyökkel való temetkezés szokása megfigyelhető az adott temetőn belül, akkor teljesen más képet kapunk, mint ha a sírok összességét alapul véve kronológiai határok nélkül a feltárt temető egészére vetítjük ki az ilyen leletes sírok arányát.

Ha a szintén féldrágakő ametisztgyöngyök kárpát-medencei elterjedését vesszük figyelembe, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez a tárgy típus hasonló arányban jelent meg a temetők leletanyagában, mint az általunk vizsgált gyöngytípusok (a legfontosabb lelőhelyei közt említhető többek közt: Érsekújvár, Piliny-Leshegy, Sellye, Székesfehérvár-Maroshegy). A karneol- és a hegyikristálygyöngyökkel ellentétben azonban az ametiszt megtalálható az északi területeken is (Szeghegy). Vö.: Szász 1911!

Az a feltételezés, hogy a fluoritgyöngyök megjelenése és elterjedése kapcsolatba hozható a hegyikristály- és karneolgyöngyök feltűnésével, a kutatás jelen állapotában nem igazolható. A Szőke Béla Miklós és Vándor László által felvetett érveket, pl. a különböző gyöngytípusok eltérő előfordulási körzete a Kárpát-medencében és az ebből levezethető eltérő kereskedelmi kapcsolatok, gazdasági különbségek (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 60–61), azonban a feltárt leletek nem erősítik meg. Ugyanis fluorit-, karneol- és hegyikristálygyöngyök együttesen fordulnak elő több sírban is, így például a halimbai temető 375. és 455. sírjában (Török 1962, 164).

49 I thank Péter Prohászka for affording me to study the drawing of the grave.

50 The beads of graves nos. 354 and 370 of the Halimba cemetery (Török 1962, 163) could ornament the costume, and perhaps the beads recovered from grave no. 779 at Majs were sewn on a dress (Kiss 1983, 129).

51 A bead imitating a carnelian bead in grave no. 196 of Pusztaszentlászló-Deáksűrű also implies that the object had cheaper copies made of glass (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 43, 61).

52 SZŐKE 1962, 90; SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61.

53 Naturally the find rarely occurred if we compare the proportion of graves with rock crystal and carnelian beads with the total number of the graves in the cemetery. Taking into consideration that the cemeteries were used much longer than the period when beads made of minerals were placed into the graves, the picture will be different than in the case when we examine the proportion of these graves in comparison to the entire cemetery without setting up chronological limits.

Regarding the distribution of the also semiprecious amethyst beads in the Carpathian Basin we find that this object type was present in the same proportion in the find material of the cemeteries as the bead types discussed in this paper (among the main sites of the type we can mention Érsekújvár, Piliny-Leshegy, Sellye, Székesfehérvár-Maroshegy. Unlike in the case of rock crystal and carnelian beads, amethyst beads can also be found in the north-eastern territories (Szeghegy). See: Szász 1911!

The supposition that the appearance and distribution of fluorite beads can be linked with the appearance of rock crystal and carnelian beads cannot be proved at the present state of research. The arguments raised by Béla Miklós Szőke and László Vándor, concerning e.g. the distribution area of the various bead types in the Carpathian Basin and the commercial contacts and economic divergences derived from it (SZŐKE-VÁNDOR 1987, 60–61), are not corroborated by the unearthened finds. Fluorite, carnelian and rock crystal beads occur together in a number of graves as e.g. in graves nos 375 and 455 of the Halimba cemetery (Török 1962, 164).

vizsgálatából levonható következtetések megegyeznek a nemzetközi kutatás eredményeivel. Minden valószínűség szerint ezeket a darabokat is a kijevi Rusz területén készítették,⁵⁴ s onnan kerültek különböző kereskedelmi utakon a Kárpát-medencébe.⁵⁵ A tárgy típus előfordulása alapján a kutatás jelen stádiumában két kiemelkedő zónára osztható a kárpát-medencei leletanyag. Az egyik zóna a Felső-Tisza-vidék, a másik a Kárpát-medence északnyugati, valamint nyugati része (ide sorolva a Dunántúlt, a Dunakanyart, az Ipoly mente területét és a nógrádi dombvidéket is). A karneol szórványos előfordulása az Alföldön nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ezek a gyöngyök szélesebb területen is elterjedtek, ezt azonban csak a nagy köznépi temetők feldolgozását követően lehet majd eldönteni. A most elkülönített két zóna egyelőre nem kapcsolható össze. A gyöngyszemek hiányoznak ugyanis az északkeleti területről és a Duna-Tisza közéről. A Felső-Tisza-vidék és a nyugati zóna lelőhelyei közt egy jól megfogható kronológiai különbség is van. A Felső-Tisza-vidék leletanyagában már a 10. század közepső harmadában megjelenhettek ilyen eredetű gyöngyök, míg a másik területen csak a 11. század elején váltak népszerűvé. Ezek alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy a két zónába eltérő kereskedelmi utakon jutottak el ezek a tárgyak. Ennek a lehetőségét tovább erősíti a nyugati zóna kapcsán az is, hogy ezen a területen jól meg lehet határozni a kereskedelmi forgalom irányát. Ezek a tárgyak, hasonlóan a borostyángyöngyökhöz,⁵⁶ a Cseh-medence felől érkeztek erre a területre.⁵⁷ A tárgy típusokhoz kapcsolható lelőhelyek száma a Kárpát-medence déli része irányába folyamatosan csökkennek, s már csak szórványosan találhatók meg a mai Szerbia területén.⁵⁸ A Kárpát-medencében talált gyöngyök származási helye még tisztázatlan, elképzelhető, hogy ezek a darabok is a Kaukázusból, vagy a Krím vidékéről valók, de az is felvethető, hogy más területen bányászták a gyöngyök alapanyagául szolgáló kőzetet. Az azonban a karneolok esetében biztosan állítható, hogy a különböző sírokban talált gyöngyszemek eltérő bányákból származtak. Erre utal az, hogy egyes darabok színe nem az általánosan elterjedt vörös, halvány vörös volt, hanem barna és egy esetben előfordult a fehéres színárnyalat is.⁵⁹

finds match the results of international research. Most probably these items were also made in the territory of the Kiev Rus,⁵⁴ from where they got to the Carpathian Basin by diverse trading routes.⁵⁵ At the present state of research, the finds recovered from the Carpathian Basin can be divided into two zones after the distribution of the object type. One of the zones is the Upper Tisza region, the other one is the north-western and western part of the Carpathian Basin (including Transdanubia, the Danube Bend, the Ipoly region and the Nógrád hill-range). The scattered occurrence of carnelian beads in the Great Hungarian Plain does not contradict that the beads were more widely spread in this region as well. This question can be answered only after the analysis of the large cemeteries of commoners. The two above-mentioned zones cannot be connected as yet. The beads are missing in the north-eastern area and in the Danube-Tisza Interfluve. There is also an obvious chronological discrepancy between the sites of the Upper Tisza region and the western zone. Beads of this origin appeared in the finds of the Upper Tisza region already in the middle third of the 10th century, while in the other zone they became popular only at the beginning of the 11th century. This raises the possibility that these objects got to the two zones by different trading routes. This is supported in the western zone by the circumstance that here the direction of commercial circulation can be determined. These objects, similarly to amber beads,⁵⁶ arrived to this territory from the Bohemian Basin.⁵⁷ The number of the sites associated with these object types gradually decreases toward the southern part of the Carpathian Basin and they scarcely appear in the territory of the modern Serbia.⁵⁸ The origin of the beads found in the Carpathian Basin is as yet uncertain, they could also come from the Caucasus or from the Crimean region, although the rock from which the beads were produced could be extracted elsewhere as well. In the case of carnelian beads it seems certain that the beads found in the different graves came from different mines. This is suggested by the fact that the colour of certain items is not the commonly appearing red or light red but brown, and even whitish shades can sometimes occur.⁵⁹

54 BACH-DUŠEK 1971, 50-52; GABRIEL 1988, 197-198, 586-589. A tárgy északi elterjedésével kapcsolatban lásd még: STENDBERGER 1947, 202-204; CALLMER 1977, 99; ARWIDSSON 47-48.
55 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61; KISS 2000, 204.
56 TOMKOVÁ 1998
57 KRUMPHANZLOVÁ 1974, 65-66; GABRIEL 1988, 194-195, 275-277; KISS 2000, 204.
58 JOVANOVIĆ-VUKSANOVIĆ 1981, 7, 15; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980, 6. Egy hegyikristálygyöngyöt találtam a 10. századi bulgáriai leltek között is. A tárgy erre a területre azonban nem északi irányból, a Kárpát-medence felől érkezett; hanem vagy Bizánctól került ide, vagy pedig Kijev irányából.
59 Barna karneol került elő: Halimba-Cseres 490. sír, 492. sír (TÖRÖK 1962, 165), Majs-Udvari rétek 400. sír (KISS 1983, 102), Szabolcs-Petőfi utca 341. sír (KOVÁCS 1994, 74, 115). A fehér árnyalatú karneolról Kiss Attila számolt be a Majs-Udvari rétek 201. sír kapcsán (KISS 1983, 90).

54 BACH-DUŠEK 1971, 50-52; GABRIEL 1988, 197-198, 586-589. On the northern distribution of the object see also STENDBERGER 1947, 202-204; CALLMER 1977, 99; ARWIDSSON 47-48.
55 SZŐKE-VÁNDOR 1987, 61; KISS 2000, 204.
56 TOMKOVÁ 1998
57 KRUMPHANZLOVÁ 1974, 65-66; GABRIEL 1988, 194-195, 275-277; KISS 2000, 204.
58 JOVANOVIĆ-VUKSANOVIĆ 1981, 7, 15; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980, 6. I found a rock crystal bead among the Bulgarian finds from the 10th century as well. However, the object arrived here not from the north from the direction of the Carpathian Basin but either from Byzantium or from Kiev.
59 Brownish carnelian beads were found in graves nos 490 and 492 at Halimba-Cseres (TÖRÖK 1962, 165), in grave no. 400 at Majs-Udvari rétek (KISS 1983, 102) and in grave no. 341 at Szabolcs-Petőfi Street (KOVÁCS 1994, 74, 115). Attila Kiss reported about a carnelian bead of a whitish shade from grave no. 201 of Majs-Udvari rétek (KISS 1983, 90).

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a kóspallagi temetőbe északnyugatról kerültek be ezek a tárgyak, mint kereskedelmi áruk. Sírba kerülésük pedig a 11. századra tehető.

A temetőtöredék földrajzi és településtörténeti környezete a 10–11. század leletei alapján

A hegyek közt megbúvó kóspallagi lelőhelyhez legközelebb az Ipoly torkolatánál kerültek elő 10–11. századi temetők. A ma Szobhoz tartozó Kerek-hegy délnyugati oldalán, a Damásdi-patak mellett fekvő kolibai sírmező egykorú lehetett a kóspallagi temetővel.⁶⁰ Erre utal a feltárt 73. sír leletanyaga (öntött bronzgyűrűk, pántgyűrűk, S-végű hajkarikák) és a 39. sír pénzmelléklete is.⁶¹ A mintegy 300 síros temető jelentős része elpusztult. A Koliba közelében, attól keletre 1–1,5 kilométer távolságra, a Kerek-hegy erősen tagolt déli oldalán feküdt egy másik, 11. században is használt temető, a Vendelin nevű határrészben.⁶² Ezen a lelőhelyen 142 sírt tárt fel Horvát Adolf János. A két lelőhelytől csak néhány száz méterre feküdt az Ipoly valamikori árterének a szélén a következő temetőtöredék. Az ipolyparti temető leletanyaga alapján korábbinak tűnik, mint a Vendelin határrészben és a Koliban, valamint Kóspallagon megfigyelt temetkezések. Azonban a megfigyelt 17 sír csak egy töredéke a teljes valamikori temetőnek, melyről már első ásatója, Horváth Adolf János megjegyezte, hogy a sírok egy részét 1935 előtt elpusztították.⁶³ Ezek alapján nem lehet eldönteni, hogy mekkora lehetett az elpusztult temető-rész, és hogy egy a 11. században is használt temető volt ezen a lelőhelyen, vagy az ide temetkezők korábban lezárták már a sírmezőt. Biztosan a 10. században nyitották az Ipolyparttól 1 km-re fekvő kiserdei dombon talált temetőt.⁶⁴ A 82 síros temető itáliai pénzei arra utalnak, hogy a 10. század közepén már biztosan megnyitották a temetőt.⁶⁵ A század második felében és esetleg a 11. század elején történő további használatra a 60. sír solidus utánzata,⁶⁶ valamint az öntött bronzgyűrűk, az S-végű hajkarikák és a 3. sír elkalapált végű fonott ezüstgyűrűje utal.⁶⁷ A Homok-dűlőben az itt élő közösségek egyik faluja lehetett, amire a megtalált telepnyomok is utalnak.⁶⁸

A szobi torkolatvidéktől északabbra a mai Letkés magasabban fekvő dombvonulatain voltak a legközelebbi 10–11. századi közösség temetői. A falu iskolájának a telkén feltárt 43 sír lényegesen szegényebb leletanyaggal

All these suggest that these objects got to the Kóspallag cemetery as trading goods from the north-west and they were placed into the graves in the 11th century.

The geographical and settlement historical environment of the cemetery fragment after its finds from the 10th–11th centuries

The closest cemeteries of the 10th–11th centuries to the Kóspallag site hidden in the mountains can be found at the mouth of the Ipoly. The Koliba cemetery at the Damásdi stream on the south-western side of the Kerek hill, which belongs to date to Szob, could be contemporary to the Kóspallag cemetery.⁶⁰ This is suggested by the find material of the 73 unearthed graves (moulded bronze rings, band rings, S-terminalled lockrings) and the coin found in grave no. 39.⁶¹ A significant part of the cemetery counting about 300 graves perished. Another cemetery, which was used in the 11th century as well, lay about 1–1.5 km east of Koliba, in the fields called Vendelin on the strongly segmented southern side of Kerek hill.⁶² Adolf János Horváth unearthed here 142 graves. The next cemetery fragment lay only a few hundred metres farther from the two sites at the brim of the former floodplain of the Ipoly. The finds suggest that the cemetery on the bank of the Ipoly was older than the burials observed at Vendelin, Koliba and Kóspallag. The observed 17 graves, however, represent only a fragment of the cemetery. Adolf János Horváth already remarked that some of the graves had been destroyed before 1935.⁶³ We cannot decide how large the perished cemetery fragment could be and if the cemetery was used in the 11th century as well or it was closed earlier. The cemetery on Kiserdei hill 1 km from the Ipoly bank was certainly opened in the 10th century.⁶⁴ The Italian coins of the cemetery counting 82 graves suggest that it was certainly opened already in the middle of the 10th century.⁶⁵ The solidus copy in grave no. 60,⁶⁶ moulded bronze rings, S-terminalled lockrings and a braided silver ring with hammered terminals in grave no. 3 prove that it was still used in the second half of the century and perhaps also at the beginning of the 11th century.⁶⁷ A village of the communities living in the region could be established in the Homok-dűlő as it is suggested by the settlement traces found there.⁶⁸

The closest cemeteries of the community of the 10th–11th century were situated on the higher hillsides

60 B. MIKES 1956; BAKAY 1978, 59; MRT 9, 322.

61 A sírban Aba Sámuel (1041–1044) CNH 10 (H7) (KOVÁCS 1997, 97–98) dénára volt.

62 BAKAY 1978, 56–59; MRT 9, 320–321.

63 BAKAY 1978, 53–55; MRT 9, 324–325.

64 BAKAY 1978, 6–52; MRT 9, 330–332.

65 KOVÁCS 1989, 66.

66 BAKAY 1978, 29–33.

67 vö.: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 74!

68 MRT 9, 324.

60 B. MIKES 1956; BAKAY 1978, 59; MRT 9, 322.

61 The grave contained Aba Samuel's (1041–1044) CNH 10 (H7) denar (KOVÁCS 1997, 97–98).

62 BAKAY 1978, 56–59; MRT 9, 320–321.

63 BAKAY 1978, 53–55; MRT 9, 324–325.

64 BAKAY 1978, 6–52; MRT 9, 330–332.

65 KOVÁCS 1989, 66.

66 BAKAY 1978, 29–33.

67 see: SZŐKE-VÁNDOR 1987, 74!

68 MRT 9, 324.

rendelkezett, mint a szobi temetők.⁶⁹ A sírok jelentős része melléklet nélküli, s a lószerszám-melléklettel eltemetett 21. sírban sem volt semmi ékszer.⁷⁰ A temető pontos keltezése a 10. századon belül a szegényes leletanyag alapján nem lehetséges. Ipolytölgyes határában az iskolaudvaron talált temetőtől 2 km-re a tégláégetői dombon egymástól mintegy 60 méterre két 10–11. századi temető is előkerült. A 94 síros I. temető 10. századi hagyatékához tartozhatott a fegyvermellékletes 59. sír,⁷¹ míg a 11. századot jelzi a 48. sír Szent László dénára és a 68. sír fonott ezüstgyűrűje.⁷²

Újabb lelőhelyeket csak nyugatabbra, a Börzsöny keleti oldaláról, valamint a Nógrádi-medencéből ismerünk. Ilyen a Nógrádi-medencében fekvő Ipolyverőce, Rákóczi úton lévő temetőtöredék,⁷³ valamint a Balassagyarmatról származó kengyel pár.⁷⁴

Az Ipoly jobb partján, a mai Szlovákia területén is több kiemelkedő lelőhely került elő. Szobbal szemben Helembán egy köznépi S-végű hajkarikás temető töredéke volt.⁷⁵ Letkessel szemben Ipolyszalkán még 1937-ben találtak egy gazdag lovas, lószerszámos temetőtöredéket. A szétrombolt 3 sír leletei közül 8 darab aranyozott ezüstveret és 3 darab aranytárgy, valamint két kengyel, fülesgomb és vastöredékek ismertek.⁷⁶ Valamivel nyugatabbra Ipolykiskeszi, Felsőkenderesek dűlőben egy nagy, a 10. század első felétől használt köznépi temetőt tártak fel a szlovák kutatók.⁷⁷ A temető korai részét jól jelzik a lovas, lószerszámos sírok,⁷⁸ valamint a 193. sír és a 200. sír francia éremmelléklete.⁷⁹ A hosszú ideig használt temető 11. századi részét a Szent István és Salamon uralkodása alatt vert érmek keltezik. Kiskeszitől északra az Ipoly medrét követve Ipolypásztóról két honfoglalás kori kengyel jelezte a folyó mellett megtelepülő újabb 10. századi közösség temetőjét.⁸⁰

A kóspallagi temető ezek alapján magasabban fekszik, mint a folyópart mentén megtelepülő 10. századi közösségek temetői. Az itt élő népesség minden bizonnyal valamivel később érkezett erre a területre, vagy létesített új szálláshelyet a folyópart mentén az egyre inkább túlnépesedő folyóparti falvaktól valamelyest távolabb. Az, hogy mégsem egy elzárt településről volt szó, jól mutatja a bizánci érme és a gyöngysor is. Az itt élők, hasonlóan a szobi Kerek-hegy oldalában megtelepülő közösségekhez, egy kiemelkedő magaslat oldalába, a közeli patak mellé helyezték szálláshelyük temetőjét.

of the modern Letkés, north of the mouth of the Ipoly at Szob. The 43 grave unearthed in the lot of the local school contained a much poorer find material than the cemeteries at Szob.⁶⁹ Most of the graves did not have grave furniture, and there was no jewellery even in grave no. 21 buried with a harness.⁷⁰ The few finds did not afford a more exact dating of the cemetery within the 10th century. At Ipolytölgyes, two cemeteries from the 10th–11th centuries were found about 60 m from each other on the Tégláégető hill 2 km from the cemetery uncovered in the schoolyard. In cemetery I counting 94 graves, grave no. 59 containing weapons could belong to the relics of the 10th century,⁷¹ while Saint Ladislav's denar in grave no. 48 and the plaited silver ring in grave no. 68 mark the 11th century.⁷²

Other sites are known only west of the above ones in the eastern side of the Börzsöny and in the Nógrás Basin. Such are the cemetery fragment at Ipolyverőce, Rákóczi Road in the Nógrád Basin⁷³ and a pair of stirrups from Balassagyarmat.⁷⁴

A number of eminent sites were discovered in the territory of Slovakia as well on the right side of the Ipoly. The fragment of a cemetery of commoners with S-terminally locked rings was found at Helemba facing Szob.⁷⁵ The fragment of a cemetery containing rich burials a horse and a harness was found at Ipolyszalka facing Letkés in 1937. The destroyed 3 graves yielded 8 gilded silver mounts and 3 gold items and also 2 stirrups, looped buttons and iron fragments.⁷⁶ Slovakian archaeologists uncovered a large cemetery of commoners used from the first half of the 10th century somewhat farther to the west at Ipolykiskeszi, Felsőkenderesek dűlő.⁷⁷ Graves with horses and harnesses⁷⁸ just like the French coins found in graves nos 193 and 200⁷⁹ excellently indicate the early part of the cemetery. The 11th century part of the long-lived cemetery is marked by coins minted during Saint Stephen's and Solomon's reign. Two stirrups from the Conquest Period indicated the cemetery of another community that settled on the river in the 10th century at Ipolypásztó, north of Kiskeszzi.⁸⁰

It means that the Kóspallag cemetery lies higher than the cemeteries of the communities who settled along the river in the 10th century. This population probably arrived somewhat later or set up a new dwelling place a little farther from the increasingly overpopulated villages

69 BAKAY 1978, 121–127; MRT 9, 174–175.

70 BAKAY 1978, 125; MRT 9, 128.

71 BAKAY 1978, 77–83.

72 BAKAY 1978, 73–75, 86–87.

73 KISS 1985, 357, Karte 1.

74 PATAY 1957, 60.

75 NEVIZÁNSZKY 1994, 173, 176–177.

76 SZÓKE 1941, 214. 3. j.; PRAMENE 1989, 277, No. 45/405.

77 HANULIAK 1994

78 HANULIAK 1994, 33–37.

79 HANULIAK 1994, 126–127, 181. Tab. XLII.

80 SZÓKE 1941, 214. 2. j.; NEVIZÁNSZKY 1994, 174–175.

69 BAKAY 1978, 121–127; MRT 9, 174–175.

70 BAKAY 1978, 125; MRT 9, 128.

71 BAKAY 1978, 77–83.

72 BAKAY 1978, 73–75, 86–87.

73 KISS 1985, 357, Karte 1.

74 PATAY 1957, 60.

75 NEVIZÁNSZKY 1994, 173, 176–177.

76 SZÓKE 1941, 214. 3. j.; PRAMENE 1989, 277, No. 45/405.

77 HANULIAK 1994

78 HANULIAK 1994, 33–37.

79 HANULIAK 1994, 126–127, 181. Tab. XLII.

80 SZÓKE 1941, 214. 2. j.; NEVIZÁNSZKY 1994, 174–175.

A környezeti adottságok mellett a régió sűrű településhálózatát az Ipoly torkolata mentén kialakuló kereskedelmi hálózat is befolyásolhatta. A korabeli kereskedelem jelentőségét jól mutatják azok a leletek is, melyek az áttekintett temető leletanyagát is jellemzik. Ilyen kereskedelmi forgalomból származó emlék lehetett a kóspallagi szórvány solidus, valamint a 4. sír hegyikristály- és karneolgyöngyökből álló ékszere is.

Appendix

Mende Balázs Gusztáv

A kóspallagi temető antropológiai anyagának meghatározása

A kóspallagi lelőhelyen feltárt csontok igen rossz állapotban maradtak meg. Az elhalálzási életkort ezért csak egyes jellegek vizsgálatával tudtuk becsülni, míg a nemek meghatározására⁸¹ leginkább az abszolút méretbeli különbségeket tudtuk felhasználni. A koponyaadat megállapítására csak egy esetben nyílt lehetőség, míg testmagasság számításához⁸² használható hosszúcsontértéket is csak egy esetben sikerült felvenni.

1. sír: Rossz megtartású, töredékes, hiányos koponya és a váz. A csontozat általános morfológiai jellegei alapján a becsült elhalálzási életkor 40–60 év közé tehető. A csontvázmaradványokon megfigyelhető nemi jellegek alapján a csontváz női karakterű. A koponyatöredékekből az agykoponya hosszát sikerült meghatározni (ca. 190 mm). Az igen nagy abszolút hossz mérethez⁸³ alacsony és keskeny agykoponyát tudunk extrapolálni. Az arckoponya-töredékekből keskeny arcvázat és magas, kerek szemgödrt tudunk rekonstruálni. A bal oldali femur hossz méretéből (ca. 400–405 mm) 155 cm körüli testmagasságot sikerült meghatározunk, ami nők esetében a közepes termekategóriának felel meg.⁸⁴ A lambdavarrat vizsgálható részén Worm-féle kutacscsontokat figyeltünk meg, amelyek jelentősen hozzájárultak a nyakszirt bathrocran jellegéhez.

2. sír: Nagyon rossz megtartású koponya- és vázcsonttöredékek. Az elhalálzási életkort csak nagyon tág határok között, a 40 év feletti tartományban tudtuk megadni. A megfigyelhető nemi jellegek többsége gyengén férfias karakterűek (caput femoris vertikális átmérő: 45–46 mm, a linea aspera és a nyakszirti régió közepesen fejlett), egyes jellegek viszont nőies karakterűek (állkapocság, járomcsont fejlettsége). Összességében a maradványok inkább a férfias jellegeket mutatják. Az idősebb elhalálzási életkort és a férfias karaktert a váztöredéke-

distributed along the river. The Byzantine coin and the string of beads evidence that it was not an isolated settlement. The people who lived here located the cemetery of their village in the side of a hill rising over the environment at a nearby stream, similarly to the communities that settled in the side of Kerek hill at Szob.

The trading network developing at the mouth of the Ipoly could also influence, beside the geographical conditions, the dense settlement system of the region. The finds that characterise the find material of the listed cemeteries illustrate the significance of trading in the period. Such finds coming from commercial circulation could be the stray solidus from Kóspallag and the jewellery of grave no. 4 composed of rock crystal and carnelian beads.

Appendix

Balázs Gusztáv Mende

Determination of the anthropological material of the Kóspallag cemetery

The bones unearthed at the Kóspallag site were very poorly preserved. The age at death could only be estimated from certain features, while the differences in measurements could be used for the determination of the sex.⁸¹ Data of the skull could be registered only in a single case, and there was also only a single case when long bone measurements could be taken for the calculation of body height.⁸²

Grave no. 1: Poorly preserved, fragmentary, incomplete skull and skeleton. Based on the general morphological features of the bones, the age at death can be estimated to 40–60. The sexual traits observed on the remains of the skeleton are of a feminine character. The skull fragment afforded the determination of the length of the cranium (about 190 cm). A low and narrow cranium could be rendered to the very large absolute length measurement.⁸³ A narrow face and high round orbits could be reconstructed from the fragments of the facial skull. From the length measurement of the left femur (about 400–405 mm), a body height around 155 cm could be determined, which falls within the range of the medium stature category at females.⁸⁴ Wormian bones were observed where the lambda suture could be examined, which largely contributed to the bathrocran feature of the occiput.

Grave no. 2: Very poorly preserved skull and skeletal fragments. The age at death could be determined

81 ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963

82 SJØVOLD 1990

83 ALEKSEEV-DEBEC 1964

84 MARTIN-SALLER 1957

81 ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963

82 SJØVOLD 1990

83 ALEKSEEV-DEBEC 1964

84 MARTIN-SALLER 1957

ken megfigyelhető enthesopathiára utaló elváltozások is megerősítik.

3. sír: A sírból csak koponyatöredékeket lehetett megmenteni, amelyek rossz, töredékes állapotban maradtak meg. Jó megtartásúak viszont a megmaradt fogak, amelyek alapján az elhalálozási életkor 9–11 év körüli lehetett.⁸⁵ A relatív pontatlanság oka, hogy míg egyes maradó fogak gyökérfejlődése előrehaladottnak mondható (10–11 éves egyén fogazatára jellemző), addig a mandibula mindkét quadránsában megőrződött a két tejőrlő és a caninusok gyökerének a fejlettsége alacsonyabb életkorú (8–9 év) gyermek fogazatára jellemző. Mindkét felső középső metszőfog koronájának palatinális felszínén medialisan kis befűződés figyelhető meg.

4. sír: Nagyon rossz megtartású koponya- és vázcsonttöredékek. Az elhalálozási életkort a megmaradt őrlőfogak felszínének kopása alapján⁸⁶ 35–45 év közé tehetjük. A koponya falcsontjának vastagsága, a femur középrészének átmetszete és az abszolút méretek alapján a maradványok nőies karakterűek. A bal alsó első nagyőrlő koronájának oralis felszínén kezdeti stádiumú caries figyelhető meg.

only between very wide limits, above 40 years. The majority of the sexual traits that could be observed were of a slightly masculine character (vertical diameter of the caput femoris: 45–46 mm, the linea aspera and the occipital region are medium developed), while certain traits show definitely feminine characteristics (wing of the jaw, the development of the zygomatic bone). On the whole, the remains show more masculine features. An older age and the masculine character are also supported by the deformities on the skeletal fragment indicating enthesopathy.

Grave no. 3: Only the skull fragments could be rescued from the grave, which were preserved in a poor and fragmentary condition. The teeth, however, were well preserved, from which the age at death can be determined between 9 and 11 years.⁸⁵ The reason of the relative uncertainty is that while the roots of a few permanent teeth are well developed (characteristic of the teeth of a 10–11 year-old individual), the two milk molars were still present in both quadrants of the mandible and the development of the roots of the canines are characteristic of the teeth of a younger child (8–9 year-old). Small medial hollows can be observed on the palatine surfaces of the crowns of both upper central incisors.

Grave no. 4: Very poorly preserved skull and skeletal bone fragments. The age at death can be determined between 35 and 45 years from the wear of the preserved molars.⁸⁶ The thickness of the parietal bone of the skull, the cross-section of the central part of the femur and the absolute measurements are of a feminine character. A hole in an initial stage can be observed on the oral surface of the crown of the first lower molar on the left side.

85 SCHOUR-MASSLER 1941

86 MILES 1963

85 SCHOUR-MASSLER 1941

86 MILES 1963

Irodalom • References

- ALEKSEEV-DEBEC 1964 ALEKSEEV, V. P. – DEBEC, G. F.: Krainometriâ. Moskva 1964.
 ARWIDSSON 1989 ARWIDSSON, G.: Systematische Analysen der Gräberfunde. Birka II:3. Stockholm 1989.
- BACH-DUŠEK 1971 BACH, H. – DUŠEK, S.: Slawen in Thüringen Weimar 1971.
 BAKAY 1978 BAKAY K.: Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. – Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung. StudCom 6 (1978)
- BÁLINT 1968 BÁLINT Cs.: Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon. – Могили из эпохи завоевания родины на холме „Етхалом” билиз Сегеда. MFMÉ (1968) 47–89.
 BÁLINT 1981 BÁLINT, Cs.: Einige Fragen des Dirhem-Verkehrs in Europa. ActaArchHung 33 (1981) 105–131.
- BÓNA 1964 BÓNA, I.: Der Silberschatz von Darufalva. ActaArchHung 16 (1964) 151–169.
 BÓNA 2000 BÓNA I.: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest 2000.
 BRATHER 2001 BRATHER, S.: Archäologie der westlichen Slawen. Berlin – New York 2001.
 BRUNŠMID 1903 BRUNŠMID, J.: Hravatske sredovječne starine. Vjesnik 1903–1904. Zagreb (1903) 80–97.
- CALLMER 1977 CALLMER, J.: Trade beads and bead trade in Scandinavia ca. 800–1000. AD. Acta Arch Ludensia Ser. 4. 11 (1977)
- CHARVÁT 2000 CHARVÁT, P.: Gesandtschaften, Pilgerfahren und Reiseberichte. In.: Europas Mitte um 1000. Hrsg.: Wiczorek, A. – Hinz, H. M. Stuttgart 2000, 148–151.
- CHROPOVSKÝ 1957 CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe – Ein slawisches Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert in Veľký Grob, Bezrik Senec. SlovArch 5/1 (1957) 174–239.
- CSALLÁNY 1939–1940 CSALLÁNY G.: Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrád-vármegyei Múzeum éremgyűjteményében. – Gräberfunde ungarischer und ausländischer Münzen der Landnahme- und der Arpadenzeit aus der Sammlung des Szenteser Museums des Komitates Csongrád). NumKözl. 38–39 (1939–1940) 23–25.
- DIENES 1965 DIENES I.: A honfoglaló magyarok. In.: Orosháza története és néprajza I. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 136–174.
 DIENES 1972 DIENES I.: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
 DOMBAY 1960 DOMBAY J.: Árpádkori temetők Baranyában I. – Friedhöfe aus der Arpadenzeit im Komitat Baranya I. JPMÉ 5 (1960) 135–157.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963 ÉRY K. – KRALOVÁNSZKY A. – NEMESKÉRI J.: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. Anthropol. Közl. 7 (1963) 41–90.
 FETTICH 1931 FETTICH N.: Adatok a honfoglalás kor archaeológiájához. – Zur Archaeologie der ungarischen Landnahmezeit. ArchÉrt 45 (1931) 48–12, 305–329.
- FEHÉR 1940 FEHÉR G.: A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-török és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában. Budapest 1940.
- FODOR 1982 FODOR, I.: Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest 1982.
 FODOR 1996 FODOR I.: Tiszabездéd In: A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Főszerk: Fodor I. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Budapest 1996, 181–185.
- FUSEK 1999 FUSEK, G.: Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra. – Hroby s arpádovskými mincami z pohrebiska na Šindolke v Nitre. SlovArch 44/1 (1998) 71–118.
- GABRIEL 1988 GABRIEL, I.: Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigrad/Oldenburg. BRGK 69 (1988) 87–291.
- GEDAI 1969 GEDAI, I.: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus dem 11–13. Jahrhunderten. ActaArchHung 21 (1969) 105–148.
- GOMOLKA-FUCHS 2002 GOMOLKA-FUCHS, G.: Eine Gürtelgarnitur vom ungarischen Typ aus der frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien. Eurasia Antiqua 8 (2002) 493–514.
- HAMPEL 1907 HAMPEL J.: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907.
 HANULIAK 1994 HANULIAK, M.: Malé Kosihy I. Prohebisko z 10–11. storiča. – Gräberfeld aus dem 10–11. Jh. in Malé Kosihy. Materiala Archaeologica Slovaca 12 (1994)

- HÁSKOVÁ 2000 HÁSKOVÁ, J.: Münzen und andere Tauschnittel in Böhmen. In.: Europas Mitte um 1000. Hrsg.: Wieczorek, A. – Hinz, H. M. Stuttgart (2000) 199–200.
- ISSS Importants site slaves en Slovaquie. Ed.: Chropovský, B. Bratislava 1978.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékényaga. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- JACOB 1927 JACOB, G.: Arabische Berichte von Gesandten an germanischen Fürstenhöfe aus dem 9. und 10. Jahrhundert. Berlin–Leipzig 1927.
- JANSSON 1988 JANSSON, I.: Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien. BRGK 69 (1988) 564–653.
- JÓSA 1896 JÓSA A.: A bezdédi honfoglalás kori temető. ArchÉrt 16 (1896) 385–412.
- JOVANOVIČ–VUKSANOVIČ 1981 JOVANOVIČ, V. – VUKSANOVIČ, L.: Matičane. Nécropole sud-slave de X^e et XIe siècle. Inventaria Archaeologica Fasc 1981.
- KADA 1912 KADA E.: Kecskemét vidékéről való leletek. ArchÉrt 32 (1912) 323–329.
- KISS 1967 KISS A.: A sellyei Árpád-kori temető. JPMÉ 12 (1967) 69–72.
- KISS 1968 KISS A.: A magyar államalapítás telepítéseinek tükröződése dunántúli köznépi temetőkben. – Die Wiederspielung der Ansiedlungen zur Zeit der ungarischen Staatsgründung in transdanubischen Gemeinvolk-Gräberfeldern. ArchÉrt 95 (1968) 243–256.
- KISS 1983 KISS A.: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. – Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest 1983.
- KISS 1985 KISS, A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 2. Hrsg.: Friesinger, H. – Daim, F. Wien 1986, 217–387.
- KISS 2000 KISS G.: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.
- KOVÁCS 1985 KOVÁCS, L.: Über den Datierungswert des numismatischen Fundmaterials. MittArchInst 14 (1985) 177–194.
- KOVÁCS 1988 KOVÁCS L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. – Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár). ComArchHung 1988, 125–157.
- KOVÁCS 1989 KOVÁCS, L.: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Fontes ArchHung 1989.
- KOVÁCS 1994 KOVÁCS, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petőfi Str. Varia ArchHung 6. Budapest 1994.
- KOVÁCS 1997 KOVÁCS L.: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. Varia ArchHung 7. Budapest 1997.
- KOVÁCS 1997a KOVÁCS, L.: István Dienes' grösste Ausgrabung in Magyarhomorog-Könyadomb (Forschungsgeschichte). Acta ArchHung 49 (1997) 363–384.
- KÜRTI 1994 KÜRTI B.: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez. – Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10–11-ten Jahrhunderten. In.: A kőkortól a középkorig. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 369–386.
- KRUMPHANZLOVÁ 1974 KRUMPHANZLOVÁ, Z.: Chronologie pohřebních inventáre vesnických hřbitovů 9. až 11. věku v Čechách. – Die Chronologie des Inventares aus Dorffriedhöfen des 9–11. Jh. in Böhmen. PamArch 65 (1974) 34–110.
- LA BULGARIE La Bulgarie médiévale. Art et civilisation. Paris 1980.
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ GY.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944. Reprint: Budapest 1988.
- LIPTÁKOVÁ 1963 LIPTÁKOVÁ, Z.: Slovanské pohrebisko z X–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. – Slawisches Gräberfeld aus dem X–XI. Jahrhundert in Úľany nad Žitavou. SlovArch 11/1. 1963, 223–236.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980 MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, G.: Necropole medievale Trnjane. Inventaria Archaeologica Fasc. 23. Belgrade 1980.
- MARTIN–SALLER 1957 MARTIN, R. – SALLER, K.: Lehrbuch der Anthropologie. Stuttgart 1957.
- MESTERHÁZY 1990 MESTERHÁZY K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. – Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11 Jh. I. FolArch 41 (1990) 87–115.

- MESTERHÁZY 1991 MESTERHÁZY K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. – Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11 Jh. II. *FolArch* 42 (1991) 145–177.
- MESTERHÁZY 1993 MESTERHÁZY K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok* 127 (1993) 450–468.
- MESTERHÁZY 1994 MESTERHÁZY K.: Az ún. tokaji kincs revíziója. – Revision des sog. Tokajer Schatzes. *FoliaArch* 43 (1994) 193–242.
- MESTERHÁZY 1996 MESTERHÁZY K.: Ismeretlen lelőhelyű hajfonatkorongpár. In: *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Főszerk.: Fodor I. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Budapest 1996, 395.
- B. MIKES 1956 B MIKES K.: A szob-kolibai X–XI. századi temető. *FolArch* 8 (1956) 115–127.
- MILES 1963 MILES, E. A. W.: The dentition in the assesment of individual age in skeletal material. In: D. R. Brothwell: *Dental Anthropology Symposy, Soc. Study Human Biology* 5. 1963, 191–209.
- MISHIN 1996 MISHIN, D.: Ibrahim Ibn- Ya'qub At-Turtushi's account of the Slavs from the middle of the tenth century. *Annual of Medieval Studies at the CEU 1994–1995.* Budapest 1996, 184–199.
- MRT 5 Horváth I. – H. Kelemen M. – Torma I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Az esztergomi és a dorogi járás. *Magyarország régészeti topográfiája 5.* Szerk.: Torma I. Budapest 1979.
- MRT 9 Dinnyés I. – Kóvári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamanti S. – Torma I.: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. XIII/2. *Magyarország régészeti topográfiája 9.* Szerk.: Torma I. Budapest 1993.
- NEVIZÁNSZKY 1994 NEVIZÁNSZKY G.: A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel 1.* Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 171–179.
- PASTOR 1955 PASTOR, J.: Belodrdské pohrebište v Somotore. *SlovArch* 3 (1955) 276–285.
- PATAY 1957 PATAY P.: Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. – Contributions a l'histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècles, de la region de collines de Nógrád. *ArchÉrt* 84 (1957) 58–65.
- PRAMENE 1989 Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. 1. časť Red.: Šalkovský, P. Nitra 1989.
- REJHOLCOVÁ 1995 REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko v Čakajovicha (9–12. Storočie) Katalóg Nitra 1995.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.* Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 1997 RÉVÉSZ L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. – Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely. *StudArch* 3 (1997) 169–195.
- RÉVÉSZ 1999 RÉVÉSZ L.: Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest 1999.
- RÉVÉSZ 2003 RÉVÉSZ L.: A bezdédi honfoglalás kori temető. Egy régészeti fikció nyomában. In: *Istvánovits 2003*, 432–440.
- SCHOUR–MASSLER 1941 SCHOUR, I. – MASSLER, M.: Development of Human dentition. *J. Am. Dent. Assoc.* 28 (1941) 1153–1160.
- SJØVOLD 1990 SJØVOLD, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *J. Human Evol* 5 (1990) 431–447.
- Cs. SÓS 1963 Cs. Sós, Á.: Die Ausgrabungen Géza Fehér in Zalavár. *ArchHung* 41, Budapest 1963.
- STENBERGER 1947 STENBERGER, M.: Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit II. Lund 1947.
- SZILÁGYI 1997 SZILÁGYI, K.: Beiträge zur Frage des Perlenhandels im 10–12. Jahrhundert im Karpatenbecken. In: *Perlen Archäologie, Techniken, Analysen.* Herausgegeben: Freedén, v. U. – Wiczorek, A. Bonn 1997, 235–242.
- SZÁSZ 1911 SZÁSZ F.: A szeghegyi Árpád-kori temető. – Cimetière del' époque d'Árpád, à Szeghegy. *Dolg* 2 (1911) 301–311.
- SZÉLL 1941 SZÉLL M.: XI. századi temetők Szentes környékén. – Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentes. *FolArch* 3–4 (1941) 231–265.
- SZÉLL 1943 SZÉLL M.: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. – Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád. *Dolg* 19 (1943) 176–182.

- SZŐKE 1941 SzŐKE B.: Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon. *FolArch* 3-4 (1941) 214-222.
- SZŐKE 1962 SzŐKE B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *RégTan* 1, Budapest 1962.
- SZŐKE-VÁNDOR 1987 SzŐKE B. M. - VÁNDOR L.: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. - Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. *Fontes ArchHung*, Budapest 1987.
- TETTAMANTI 2001 TETTAMANTI S.: A honfoglalás kora és a kora Árpád-kor. In.: *Pest Megye Monográfiája I/2*. Szerk.: Zsoldos A. - Torma I. Budapest 2001.
- TOČIK 1960 TočIK, A.: Radové pohrebisko devínskeho typu z XI. stor. v Mlynárčiach pri Nitre - Ein Reihengräberfeld von Devín-Typus in Mlynárce bei Nitra. *SlovArch* 8/1 (1960) 269-284.
- TočIK 1968 TočIK, A.: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *ArchSlov* 3 (1968).
- TočIK 1971 TočIK, A.: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *SlovArch* 19 (1971) 135-276.
- TočIK 1992 TočIK, A.: Materiály k dejinám južného slovenska v 7-14. storočí. - Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7-14. Jahrhundert. *ŠtudZvest* 28 (1992) 5-250.
- TočIK-PAULIK 1979 TočIK, A - PAULIK J.: Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storičia v Čápor. - Ein Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit und ein Gräberfeld aus dem 11. Jahrhundert in Čápor. *SlovArch* 27/1 (1979) 101-124.
- TOMKOVÁ 1998 TOMKOVÁ, K.: Bernstein im frühmittelalterlichen Böhmen. *PamArch* 89 (1998) 64-103.
- TÖRÖK 1962 TÖRÖK, Gy.: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *Arch Hung* 39, Budapest 1962.
- WESTBERG 1898 WESTBERG, F.: Ibrahim ibn-Yakub's Reisebericht über die Slawenländer aus dem Jahre 965. Petersburg 1898.
- ŽIRONKINA 1997 ŽIRONKINA, O.: Selten Perlenformen des chasarenzeitlichen Gräberfeldes von „Netailovka“ (Metallovka) am Nördlichen Donec (Severskij Donec) In: *Perlen Archäologie, Techniken, Analysen*. Herausgegeben: Freedon, v. U. - Wiczorek, A. Bonn 1997, 243-252.

Függelék • Appendix

A Kárpát-medence karneol- és hegyikristálygyöngyöket tartalmazó sírleletei.¹
Grave finds with carnelian and rock crystal beads in the Carpathian Basin.¹

Sorszám Ordinary number	Lelőhely Site	Sírszám Grave number	Az eltemetett neme és kora Age and sex of the dead	A gyöngy anyaga Raw material of the bead	A gyöngy kialakítása Shape of the bead	A gyöngyök viseleti helyzete Place of wearing of the bead	Irodalom Reference
1.	Beremend, Homokbánya (Baranya megye) (Baranya county)	A	nincs adat, a váz a homokbányászás- kor elpusztult no data, the skeleton was destroyed during sand yielding	7 karneol 5 hegyikristály 7 carnelian 5 rock crystal	gömb alakúak globular	A bolygatás során nem történt pontos megfigyelés. Így a sírban való pontos helyzetük nem ismert No exact observation was made during the disturbance so their place in the grave is not known.	Kiss 1983, 49–50.
2.	Bodroghalom, Eresztvény homok (Borsod-Abaúj- Zemplén megye) (Borsod-Abaúj- Zemplén county)	nincs adat no data	nincs adat no data	hegyikristály rock crystal	nincs adat no data	nincs adat no data	Révész László szíves szóbeli közlése László Révész's kind oral communication
3.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	2	Infans Infans	3 hegyikristály 3 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyakcsigolyák körül került elő. They were found around the cervical vertebrae.	Točík – Paulík 1979, 103–104.; 114.
4.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	3	Felnőtt nő Adult woman	3 karneol 1 hegyikristály 3 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak globular	Egy nyaklánc részeként kerültek elő. They were parts of a necklace.	Točík – Paulík 1979, 104.; 114.
5.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	5	Nő Woman	1 hegyikristály 1 rock crystal	gömb alakú globular	Egy nyaklánc része- ként került elő, más gyöngyökkel együtt. It belonged to a necklace together with other beads.	Točík – Paulík 1979, 104.; 114.
6.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	11	Nő Woman	12 karneol 2 hegyikristály 12 carnelian 2 rock crystal	gömb alakúak globular	Nyaklánc részeként kerültek elő. They belonged to a necklace.	Točík – Paulík 1979, 105.; 114.
7.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	19	Nő Woman	8 karneol és 8 hegyikristály 8 carnelian and 8 rock crystal beads	gömb alakúak globular	A koponya körül szétszór- ódva feküdtek. They were scattered around the skull.	Točík – Paulík 1979, 105.; 114.; ISSS 49–50.
8.	Csápor – Čápor Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	30	Nő Woman	20 karneol, 3 hegyikristály 20 carnelian, 3 rock crystal	gömb alakúak globular	A bal oldalra fordult koponya körül voltak. They lay around the skull tilted to the left.	Točík – Paulík 1979, 107.; 114.
9.	Csekej, Templom-dűlő – Čakajovce Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	45.	Adultus nő Adultus woman	4 karneol 4 hegyikristály 4 carnelian 4 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyakcsigolyák körül. Around the cervical vertebrae.	Rejholcová 1995, 8.; 113. tab. XXIII.
10.	Csekej, Templom-dűlő – Čakajovce Szlovákia Slovakia (okr. Nyitra)	13.	Adultus nő Adultus woman	1 karneol 2 hegyikristály 1 carnelian 2 rock crystal	A karneol nyolc- szögű hasáb, a he- gyikristályok pedig gömb alakúak. The carnelian bead is octagonal prismatic, the rock crystal ones are globular.	A nyakcsigolyák körül. Around the cervical vertebrae.	Rejholcová 1995, 5–6.; 112. Tab. XXII.

1 A függelékben szereplő sírok nem tartalmazzák az összes lelőhelyet, mivel csak szakirodalmi gyűjtésen alapulnak. Számos olyan lelőhely sem szerepel ebben a gyűjtésben, ahol feltételezhető, hogy voltak ilyen típusú gyöngyszemek, azonban a régebbi szakirodalom, csak mint „gyöngy” említi az adott tárgyakat, így pontos meghatározásukra nem volt lehetőség. Ilyen volt többek között a Bielo Brodo, Kloštar lelőhelyeken talált gyöngysorokban lévő gyöngyök (BRUNŠMID 1903), vagy a gerendási lelet gyöngysora (HAMPEL 1907, 166–167.), de ilyennek tekinthetők a Szentés-Szent László lelőhelyen feltárt gyöngyöket tartalmazó sírok is (SZÉLL 1941). A régebbi tanulmányokban meglévő bizonytalanságokra utal SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134. 135. j.

1 The graves in the appendix do not contain all the sites since they are based on the archaeological literature. Many sites are omitted where the occurrence of these bead types can be supposed but they are only mentioned in the older literature as „beads”, and there was no possibility for a more exact determination. Such were, among others the beads of the strings of beads found at the Bielo Brodo and Kloštar sites (BRUNŠMID 1903.), or the string of beads of the Gerendás find (HAMPEL 1907, 166–167.) and the graves with beads unearthed at the Szentés-Szent László site (SZÉLL 1941.). SZŐKE-VÁNDOR 1987, 134, note 135 mentions uncertainties in earlier publications.

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 2002

11.	Csekej, Templom-dűlő – Čakajovce Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nyitra)	52.	Infans III. <i>Infans III.</i>	1 karneol 4 hegyikristály 1 <i>carnelian</i> 4 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Egy nyaklánc részei lehettek. <i>They probably belonged to a necklace.</i>	Rejholcová 1995. 8.: 114. Tab. XXIV.
12.	Csekej, Templom-dűlő – Čakajovce Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nyitra)	258.	Infans III. <i>Infans III.</i>	7 karneol 3 hegyikristály 7 <i>carnelian</i> 3 <i>rock crystal</i>	1 karneol nyolc- szögű hasáb gyöngy, egy másik karneol levágott sarkú, hasáb alakú. 4 karneol és 3 hegyikristály pedig gömb alakú. 1 <i>carnelian is octagonal pris- matic, another carnelian bead has cut-off corners. 4 carnelian and 3 rock crystal beads are globular.</i>	A nyakcsigolyák körül kerültek elő. <i>They were found around the cervical vertebrae.</i>	Rejholcová 1995. 28.: 135. Tab. XLV.
13.	Darufalva – Drassburg Ausztria <i>Austria</i> (Burgerland)	kincslelet <i>treasure find</i>	kincslelet <i>treasure find</i>	4 karneol 4 <i>carnelian</i>	2 darab nyolc- szögű hasáb gyöngy, 2 darab pedig levágott sarkú, hasáb alakú. 2 <i>octagonal prismatic beads and 2 prismatic beads with cut-off corners.</i>	Kincsleletből <i>From a treasure find</i>	Bóna 1964. 151.: 161–162.; Taf. I.
14.	Ellend, Szilfa dűlő (Baranya megye) (<i>Baranya county</i>)	152.	Infans <i>Infans</i>	1 karneol 1 <i>carnelian</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyak körül más gyöngyökkel. <i>They were found around the neck together with other beads.</i>	Dombay 1960. 155. Taf. XXVIII.
15.	Esztergom, Kovácsi (Komárom-Esztergom megye) (<i>Komárom-Esztergom county</i>)	1926-ban feltárt sír <i>Grave unearthed in 1926</i>	Nő <i>Woman</i>	7 karneol 7 <i>carnelian</i>	nincs adat <i>no data</i>	Nyaklánc díszei lehetnek. <i>They could belong to a necklace.</i>	MRT 5. 179.
16.	Galánta, Papföld Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Galanta)	Szórvány <i>Stray find</i>	nincs adat <i>no data</i>	1 hegyikristály 1 <i>rock crystal</i>	henger alakú <i>cylindrical</i>	Szórvány <i>Stray find</i>	Točík 1992. 153.
17.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	438.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	1 karneol 1 <i>carnelian</i>	hasáb alakú <i>prismatic</i>	Egy nyaklánc részeként került elő. <i>It belonged to a necklace.</i>	Török 1962. 153.; Taf. XXXIV.
18.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	364.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	26 karneol 32 hegyikristály 26 <i>carnelian</i> 32 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A bordák között, a nyakcsigolyáknál és a jobb vállnál. <i>Between the ribs, at the cervical vertebrae and at the right shoulder.</i>	Török 1962. 163.; Taf. LXXVIII.
19.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	370.	Maturus nő <i>Mature woman</i>	2 karneol 7 hegyikristály 2 <i>carnelian</i> 7 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A jobb vállnál kerültek elő. <i>They were found at the right shoulder.</i>	Török 1962. 163.; Taf. LXXIX.
20.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	375.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	5 karneol 1 hegyikristály 5 <i>carnelian</i> 1 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyáknál kerültek elő. <i>They were found at the cervical vertebrae.</i>	Török 1962. 164.; Taf. 163–164.
21.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	455.	Maturus nő <i>Mature woman</i>	5 karneol 1 hegyikristály 5 <i>carnelian</i> 1 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyáknál kerültek elő. <i>They were found at the cervical vertebrae.</i>	Török 1962. 164.; Taf. LXXXI.
22.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	490.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	3 karneol 3 <i>carnelian</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A bordák alatt, az állkapocs közelében. <i>Under the ribs, near the jaw.</i>	Török 1962. 165.; Taf. LXXXVII.
23.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	492.	Infans <i>Infans</i>	1 karneol 1 <i>carnelian</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A sírföldből került elő. <i>It was found in the filling of the grave.</i>	Török 1962. 165.; Taf. LXXXII.
24.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	545.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	5 karneol 8 hegyikristály 5 <i>carnelian</i> 8 <i>rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül voltak. <i>They were around the cervical vertebrae.</i>	Török 1962. 166.; Taf. LXXXVIII.
25.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (<i>Veszprém county</i>)	640.	Infans <i>Infans</i>	1 karneol 1 <i>carnelian</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A nyakcsigolya körül, más gyöngyszemekkel együtt. <i>Around the cervical verte- brae together with other beads.</i>	Török 1962. 166.; Taf. LXXXI.

26.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (Veszprém county)	661. ²	Infans <i>Infans</i>	4 karneol 3 hegyikristály 4 carnelian 3 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A kulcsont körül kerültek elő. <i>They were found around the clavicle.</i>	Török 1962, 167.; Taf. LXXIX.
27.	Halimba, Cseres (Veszprém megye) (Veszprém county)	706.	Juvenis nő <i>Juvenile woman</i>	3 karneol 4 hegyikristály 3 carnelian 4 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül. <i>Around the cervical vertebrae.</i>	Török 1962, 162.; Taf. LXXVI.
28.	Ibrány, Esbóhalom (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár-Bereg county)	255.	35–55 éves nő <i>35–55 year-old woman</i>	5 karneol 5 carnelian	Az egyik darab nyolcszögű hasábgyöngy. ³ 4 darab pedig levágott sarkú, hasáb alakú. <i>One is an octagonal prismatic bead,³ 4 items are prismatic with cut-off corners.</i>	Az ásató megfigyelése alapján nyaklánc díszei lehettek. <i>According to the excavation observations they belonged to a necklace.</i>	Istvánovits 2004, 110., 294.; 613, 111. t. Pl. 111.
29.	Ipolykiskeszi, Felsőkenderesek-dűlő Malé Kosihy Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nové Zámky)	408.	Juvenis <i>Juvenile</i>	20 karneol 8 hegyikristály 20 carnelian 8 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyaklánc díszei voltak. <i>They belonged to a necklace.</i>	Hanuliak 1994, 135.; 218. Tab. LXXIX.E.
30.	Karos, Eperjesszög (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) (Borsod-Abaúj-Zemplén county)	II. temető 37.	Senilis nő <i>Senile woman</i>	2 karneol 2 carnelian	Az egyik darab nyolcszögű hasábgyöngy, a másik pedig tizenkét lapú hasáb alakú. <i>One item is octagonal prismatic, the other one is prismatic of 12 facets.</i>	Valószínűleg egy nyaklánc díszei lehettek. A két gyöngy a jobb oldali bordák közt került elő és egy hattyú lábszárcsontot fogott közre. <i>They probably belonged to a necklace. The two beads were found under the right-side ribs enclosing the leg bone of a swan.</i>	Révész 1996, 23.; 81., 275, 53. t.; 363, 140, t. 12–13.
31.	Karos, Eperjesszög (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) (Borsod-Abaúj-Zemplén county)	II. temető 56.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	1 karneol 1 carnelian	A gyöngyszem levágott sarkú, hasáb alakú. <i>Prismatic with cut-off corners.</i>	Egy nyaklánc dísz volt más gyöngyökkel együtt. <i>They belonged to a necklace together with other beads.</i>	Révész 1996, 29.; 81.; 317, 94. t.
32.	Kőspallag, Szent István utca (Pest megye) (Pest county)	4.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	9 karneol 13 hegyikristály 9 carnelian 13 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A koponya körül, minden bizonnyal a hajfonat díszei lehettek. <i>Around the skull, they probably ornamented a braid.</i>	Jelen tanulmány 83–84. oldal
33.	Majs, Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	199.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	6 karneol 6 carnelian	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül. <i>Around the cervical vertebrae.</i>	Kiss 1983, 90.; 331, 23. t. Pl. 23.
34.	Majs, Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	201.	Infans I. <i>Infans I.</i>	1 karneol 1 carnelian	gömb alakú <i>globular</i>	A váz töredékei nem maradtak meg, így pontos helyzete nem volt regisztrálható. <i>The fragments of the skeletons were not preserved thus the exact position could not be determined.</i>	Kiss 1983, 90.; 330, 22. t. Pl. 22.
35.	Majs, Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	237.	Maturus nő <i>Mature woman</i>	1 karneol 1 carnelian	gömb alakú <i>globular</i>	Az ásató megfigyelése szerint a sírban talált lunulához kapcsolódó gyöngysor. <i>According to the excavation observations a string of beads was linked to the lunula found in the grave.</i>	Kiss 1983, 92.; 333, 25. t. Pl. 25.
36.	Majs, Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	246.	Senilis nő <i>Senile woman</i>	1 karneol 1 hegyikristály 1 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	Az állkapocs körül egy nyaklánc díszeként. <i>Around the jaw as the ornament of a necklace.</i>	Kiss 1983, 93.; 334, 26. t. Pl. 26.
37.	Majs, Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	274.	Infans I. <i>Infans I.</i>	1 karneol 1 carnelian	gömb alakú <i>globular</i>	Az állkapocs előtt feküdt. <i>It lay in front of the jaw.</i>	Kiss 1983, 94.; 335, 27. t. Pl. 27.

2 Török Gyula a temető elemzésekor tévesen a 662. sírhoz kötötte a gyöngyöket (Török 1962, 104), de a leletek leírásakor és a képtáblák alapján nyilvánvaló, hogy a 661. sírhoz tartozó gyöngyökről van szó (Török 1962, 167; Taf. LXXIX.)

3 Istvánovits Eszter tévesen „hatszög alapúnak” írta le a gyöngyöt (Istvánovits 2003, 294), pedig a rajzokon jól látható, hogy ebben az esetben is nyolcszögű hasábgyöngyről van szó. Vö.: Istvánovits 2003, 293, 153. kép 29.; 613, 111. t.

2 Gyula Török mistakenly linked the beads to grave no. 662 in the analysis of the cemetery (Török 1962, 104). However, it is obvious from the description of the finds and the plates that the bead came from grave no. 661 (Török 1962, 167; Taf. LXXIX.)

3 Eszter Istvánovits mistakenly described the bead to be „of a hexagonal base” (Istvánovits 2003, 294). However, the drawings clearly show that this was another octagonal prismatic bead. See: Istvánovits 2003, 293, Fig. 153, 29.; 613, Pl. 111.

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 2002

38.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	363.	Infans II. <i>Infans II.</i>	1 karneol <i>1 carnelian</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül egy gyöngysor tagjaként. <i>Around the cervical vertebrae as an element of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 100.; 339. 31. t. <i>Pl. 31.</i>
39.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	385.	Infans I. <i>Infans I.</i>	2 karneol <i>2 carnelian</i>	levágott sarkú, hasáb alakúak <i>Prismatic with cut-off corners</i>	A nyakcsigolyák körül egy gyöngysor tagjaként. <i>Around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 101.; 343. 35. t. <i>Pl. 35.</i>
40.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	400.	Felnőtt <i>Adult</i>	3 karneol 4 hegyikristály <i>3 carnelian</i> <i>4 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül egy gyöngysor tagjaként. <i>Around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 102.; 341. 33. t. <i>Pl. 33.</i>
41.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	401.	Infans I. <i>Infans I.</i>	2 karneol 3 hegyikristály <i>2 carnelian</i> <i>3 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Az állkapocs alatt egy gyöngysor tagjaként. <i>Under the jaw as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 102.; 340. 32. t. <i>Pl. 32.</i>
42.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	446.	Infans I. <i>Infans I.</i>	1 hegyikristály <i>1 rock crystal</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A koponya alatt egy gyöngysor részeként. <i>Under the skull as the element of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 105.; 346. 38. t. <i>Pl. 38.</i>
43.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	450.	Infans II. <i>Infans II.</i>	2 hegyikristály <i>2 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül egy gyöngysor tagjaként. <i>Around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 106.; 346. 38. t. <i>Pl. 38.</i>
44.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	472.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	4 karneol 1 hegyikristály <i>4 carnelian</i> <i>1 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Megbolygatott területen, valószínűleg egy gyöngysor részeként került a sírba. <i>In a disturbed area, they were probably put in the grave as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 107.; 347. 39. t. <i>Pl. 39.</i>
45.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	528.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	10 karneol 9 hegyikristály <i>10 carnelian</i> <i>9 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül, a mellkason kerültek elő. <i>They were found around the cervical vertebrae, on the chest.</i>	Kiss 1983, 111.; 354. 46. t. <i>Pl. 46.</i>
46.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	529.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	2 karneol <i>2 carnelian</i>	Az egyik karneol gömb alakú, a másik darab levágott sarkú, hasáb alakú. <i>One carnelian bead is globular, the other one is prismatic with cut-off corners.</i>	A nyakcsigolyák körül feküdtek egy gyöngysor részeként. <i>They lay around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 111.; 354. 46. t. <i>Pl. 46.</i>
47.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	691.	Infans <i>Infans</i>	1 karneol <i>1 carnelian</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A sír földjéből került elő a váznál magasabb szintről. <i>It was found in the filling of the grave, higher than the skeleton.</i>	Kiss 1983, 122.; 369. 61. t. <i>Pl. 61.</i>
48.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	692.	Maturus nő <i>Mature woman</i>	3 karneol 1 hegyikristály <i>3 carnelian</i> <i>1 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A koponya jobb oldalán és a nyakcsigolyák körül egy gyöngysor részeként. <i>They were found on the right side of the skull and around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983, 122–123.; 369. 61. t. <i>Pl. 61.</i>
49.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	779.	Infans I. <i>Infans I.</i>	1 karneol 1 hegyikristály <i>1 carnelian</i> <i>1 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A mellkason feküdtek más gyöngyök közelében. <i>They lay on the chest near other beads.</i>	Kiss 1983, 129.; 380. 72. t. <i>Pl. 72.</i>
50.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	812.	Infans II. <i>Infans II.</i>	6 karneol 1 hegyikristály <i>6 carnelian</i> <i>1 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Nyakcsigolyák körül egy nyaklánc részeként feküdtek. <i>They lay around the cervical vertebrae as elements of a necklace.</i>	Kiss 1983, 131.; 385. 77. t. <i>Pl. 77.</i>
51.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	855.	Adultus korú nő <i>Adult woman</i>	1 karneol <i>1 carnelian</i>	gömb alakú <i>globular</i>	A jobb humerus felső oldalán. <i>On the upper side of the right humerus.</i>	Kiss 1983, 133.; 386. 78. t. <i>Pl. 78.</i>

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 2002

52.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	878.	Maturus nő <i>Mature woman</i>	3 karneol 1 hegyikristály 3 carnelian 1 rock crystal	A karneolok nyolcszögű hasáb alakúak, a hegyikristály gömb alakú. <i>The carnelian beads are octa- gonal prismatic, the rock crystal one is globular.</i>	A koponya és a jobb humerus között másodlagos helyzetben. <i>Between the skull and the right humerus in a secondary position.</i>	Kiss 1983. 134.; 368. 80. t. <i>Pl. 80.</i>
53.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	1066.	Adultus meg- határozhatatlan nemű váz. <i>Adult skeleton of undetermined sex.</i>	10 karneol 11 hegyikristály 10 carnelian 11 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül feküdtek egy gyöngysor részeként. <i>They lay around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983. 146–147.; 402. 94. t. <i>Pl. 94.</i>
54.	Majs. Udvari rétek (Baranya megye) (Baranya county)	1131. ⁴	Juvenis meghatá- rozhatatlan nemű váz. <i>Juvenile skeleton of undetermined sex.</i>	2 karneol 1 hegyikristály 2 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül feküdtek egy gyöngysor részeként. <i>They lay around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983. 152.; 409. 101. t. <i>Pl. 101.</i>
55.	Majs. Udvari rétek ⁵ (Baranya megye) (Baranya county)	954.	Adultus nő <i>Adult woman</i>	4 karneol 4 hegyikristály 4 carnelian 4 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	A nyakcsigolyák körül feküdtek egy gyöngysor részeként. <i>They lay around the cervical vertebrae as elements of a string of beads.</i>	Kiss 1983. 139.; 393. 85. t. <i>Pl. 85.</i>
56.	Magyarhomorog, Könyadomb (Hajdú-Bihar megye) (Hajdú-Bihar county)	86.		1 karneol 1 carnelian	levágott sarkú, hasáb alakú <i>Prismatic with cut-off corners</i>	Egy gyöngysor részeként került elő. <i>It was found as an element of a string of beads.</i>	Kovács László szíves szóbeli közlése. <i>László Kovács's kind oral communication</i>
57.	Molnos – Mlynárce Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nitra)	8.	nincs adat <i>no data</i>	5 karneol 3 hegyikristály 5 carnelian 3 rock crystal	gömb alakúak <i>globular</i>	Egy gyöngysor részeként kerültek elő. <i>They were found as ele- ments of a string of beads.</i>	Točík 1960. 270–271.
58.	Magyargurab Veľký Grob Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Senec)	3/48.	nincs adat <i>no data</i>	1 karneol 1 carnelian	henger alakú <i>cylindrical</i>	Egy gyöngysor részeként kerültek elő. <i>It was found as an element of a string of beads.</i>	Chropovský 1957, 189.
59.	Nyitra, Šindolka Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nitra)	F. 89.	nincs adat <i>no data</i>	karneol és hegyi- kristály, a számuk- ról nincs adat <i>carnelian and rock crystal beads, there are no data about their number</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	nincs adat <i>no data</i>	Fusek 1999. 97.; 107.
60.	Nyitra, Šindolka Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nitra)	F. 126.	nincs adat <i>no data</i>	karneol és hegyi- kristály, a számuk- ról nincs adat <i>carnelian and rock crystal beads, there are no data about their number</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	nincs adat <i>no data</i>	Fusek 1999. 97.; 107.
61.	Ógyalla Hurbanovo Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Komarno)	nincs adat <i>no data</i>	nincs adat <i>no data</i>	karneol és hegyi- kristály, a számuk- ról nincs adat <i>carnelian and rock crystal beads, there are no data about their number</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	nincs adat <i>no data</i>	Bach – Dušek 1971, 86.; 91.
62.	Oroszvár, Rusovce Szlovákia (Bratislava) <i>Slovakia</i>	76.	nincs adat <i>no data</i>	karneol, a szám- ra nincs adat <i>carnelian beads, there are no data about their number</i>	többszögletű <i>polygonal</i>	nincs adat <i>no data</i>	Szőke – Vándor 1987, 134. 137. j. <i>Note 137</i>
63.	Perse, Bércz Prša Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Lučenec)	8.	nincs adat <i>no data</i>	1 hegyikristály 1 rock crystal	ovális alakú <i>oval</i>	A nyakcsigolyáknál az állkapocs alatt került elő. <i>It was found at the cervical vertebrae under the jaw.</i>	Točík 1992. 171.; 173. Obr. 119. 13.

4 Kiss Attila a temető értelmezése kapcsán tévesen a 1134. sírhoz kötötte a gyöngyszemeket. Vö.: Kiss 1983, 185. 97. á.

5 Kiss Attila a temető értelmezése kapcsán tévesen a 904. sírhoz kötötte a gyöngyszemeket. Vö.: Kiss 1983, 185. 97. á.

4 Attila Kiss mistakenly linked the beads with grave no. 1134 during the analysis of the cemetery. See: Kiss 1983, 185. Fig. 97.

5 Attila Kiss mistakenly linked the beads with grave no. 904 during the analysis of the cemetery. See: Kiss 1983, 185. Fig. 97.

64.	Pusztaszentlászló, Deáksűrű (Zala megye) (Zala county)	1.	25–30 éves nő 25–30 year-old woman	1 karneol 2 hegyikristály 1 carnelian 2 rock crystal	gömb alakúak globular	A bolygatott részen a nyak körül feküdtek, valószínűleg a nyaklánc részei lehettek. They lay in a disturbed area around the neck, probably as elements of a string of beads.	Szőke – Vándor 1987, 9.; 86. 45. kép 2. Fig. 45. 2.
65.	Pusztaszentlászló, Deáksűrű (Zala megye) (Zala county)	43.	Adultus nő Adult woman	5 karneol 1 hegyikristály 5 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyaktól távolabb, a koponya két oldalán voltak, a két váll felett. Az ásatók szerint a hajfonatdísz részei lehettek. They were farther from the neck on the two sides of the skull above the shoulders. The archaeologist interpreted them as elements of braid ornaments.	Szőke – Vándor 1987, 14–15.; 92. 51. kép 13. Fig. 51. 13.
66.	Pusztaszentlászló, Deáksűrű (Zala megye) (Zala county)	196.	45 év körüli nő About 45 year-old woman	11 karneol 10 hegyikristály 11 carnelian 10 rock crystal	A hegyikristály darabok gömb alakúak, a karneolok között 3 darab gránát-szerűen csiszolt, 8 darab gömb alakú. The rock crystal items are globular, 3 of the carnelian beads are polished as garnets, 8 items are globular.	A helyzetük alapján az ásatók a hajfonatok díszeként értékelték. The archaeologists interpreted them as braid ornaments from their position.	Szőke – Vándor 1987, 46.; 119. 78. kép 1. Fig. 78. 1.
67.	Pusztaszentlászló, Deáksűrű (Zala megye) (Zala county)	202.	17 éves lány 17 year-old girl	1 karneol 1 carnelian	Gránát-szerűen csiszolt. Polished to the shape of a garnet.	Az állkapocs alatt más gyöngyökkel együtt. Under the jaw together with other beads.	Szőke – Vándor 1987, 44–45.; 120. 79. kép 6. Fig. 79. 6.
68.	Sellye, Dobina-dűlő (Baranya megye) (Baranya county)	5. ⁶	felelőtt adult	8 hegyikristály 8 rock crystal	gömb alakúak globular	nincs adat no data	Kiss 1967, 71.
69.	Sellye, Dobina-dűlő (Baranya megye) (Baranya county)	8.	gyermek child	1 karneol 2 hegyikristály 1 carnelian 2 rock crystal	gömb alakúak globular	A bolygatott sír földjében szétszórva feküdtek. They were scattered in the filling of the disturbed grave.	Kiss 1967, 69.; 71.
70.	Sellye, Dobina-dűlő (Baranya megye) (Baranya county)	34.	felelőtt adult	1 karneol 1 carnelian	henger alakú cylindrical	A nyakcsigolyák között került elő. It was found among the cervical vertebrae.	Kiss 1967, 70–71.
71.	Sellye, Dobina-dűlő (Baranya megye) (Baranya county)	46.	nincs adat no data	2 karneol 2 carnelian	gömb alakúak globular	A koponya alól. From under the skull	Kiss 1967.
72.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	I.	gyermek, vagy adultus korú nő child or adult woman	4 karneol 1 hegyikristály 4 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak globular	Valószínűleg egy gyöngysor darabjai voltak. They were probably elements of a string of beads.	Kiss 2000, 150.; 59. t. Pl. 59.
73.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	II.	Nő, a csontváz megsemmisült így több információ nem áll rendelkezésre Woman, the skeleton perished, so there are no more data	19 karneol 10 hegyikristály 19 carnelian 10 rock crystal	gömb alakúak globular	Egy gyöngysorhoz tartozhattak. They probably belonged to a string of beads.	Kiss 2000, 150.; 59. t. Pl. 59.

6 A sírleírásban Kiss Attila nem említette meg sem a rajzon látható gyűrűt, sem pedig a gyöngyöket. A temető többi sírja esetében sem szerepel olyan hivatkozás, ami esetében feltételezhető lenne a rajzoló esetleges tévedése. A leleteket ezért az 5. sírhoz tartozónak vélhetjük.

6 In the description of the grave, Attila Kiss did not mention either the ring illustrated in the drawing or the beads. Nor could we find any reference in the description of the rest of the graves to a possible error made by the drawer. Thus we think that the finds belonged to grave no. 5.

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 2002

74.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	43.	Nő Woman	23 karneol 30 hegyikristály 23 carnelian 30 rock crystal	gömb alakúak, de egy karneol gyöngy levágott sarkú, hasáb alakú, egy másik karneol pedig nyolc lapú, hasáb alakú. globular, except a carnelian bead which is prismatic with cut-off cor- ners, and another carnelian item, which is eight- faced prismatic.	Valószínűleg egy gyöngysor darabjai voltak, mert a nyak körül kerültek elő. They probably belonged to a string of beads since they were found around the neck.	Kiss 2000, 155. 62. t. Pl. 62.
75.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	66.	Adultus nő Adult woman	16 karneol 13 hegyikristály 16 carnelian 13 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül kerültek elő, egy gyöngysorhoz tartozhattak. They were found around the neck, they probably belonged to a string of beads.	Kiss 2000, 158–159.: 63. t. Pl. 63.
76.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	112.	Nő Woman	29 karneol 27 hegyikristály 29 carnelian 27 rock crystal	gömb alakúak, de egy karneol levágott sarkú, hasáb alakú globular, except a carnelian bead, which is prismatic with cut-off corners	A nyak körül kettős sorba, más gyöngyszemekkel. Around the neck in a double row together with other beads.	Kiss 2000, 163.: 65. t. Pl. 65.
77.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	141.	7–9 éves lány 7–9 year-old girl	6 karneol 2 hegyikristály 6 carnelian 2 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül kerültek elő. They were found around the neck.	Kiss 2000, 166.: 66. t. Pl. 66.
78.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	149.	Juvenis nő Juvenile woman	2 karneol 1 hegyikristály 2 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyaknál kerültek elő. They were found at the neck.	Kiss 2000, 167.: 67. t. Pl. 67.
79.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	166.	Nő Woman	21 karneol 12 hegyikristály 21 carnelian 12 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül kerültek elő három sorban. They were found in three rows around the neck.	Kiss 2000, 168.: 67. t. Pl. 67.
80.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	194.	Nő Woman	10 karneol 12 hegyikristály 10 carnelian 12 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül kerültek elő. They were found around the neck.	Kiss 2000, 172.: 69. t. Pl. 69.
81.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	204.	Nő Woman	6 karneol 3 hegyikristály 6 carnelian 3 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül kerültek elő. They were found around the neck.	Kiss 2000, 172–173.: 69. t. Pl. 69.
82.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	223.	Fiatal nő Young woman	3 hegyikristály 3 rock crystal	gömb alakúak globular	A nyak körül további gyöngyökkel együtt. Around the neck together with other beads.	Kiss 2000, 175.: 70. t. Pl. 70.
83.	Sorokpolány, Berekalja (Vas megye) (Vas county)	265.	30 év körüli nő About 30 year-old woman	1 hegyikristály 1 rock crystal	gömb alakú globular	A nyak körül más gyöngyökkel. Around the neck together with other beads.	Kiss 2000, 180.: 72. t. Pl. 72.
84.	Szabolcs, Petőfi utca (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	121.	26–35 év körüli nő About 26–35 year-old woman	4 hegyikristály 4 rock crystal	gömb alakúak globular	Az állkapocs mellett más gyöngyökkel. At the jaw together with other beads.	Kovács 1994, 36–38.: 115.
85.	Szabolcs, Petőfi utca (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	341.	0–5 éves kislány 0–5 year-old girl	2 karneol 1 hegyikristály 2 carnelian 1 rock crystal	gömb alakúak globular	A sír bolygatott volt. The grave was disturbed.	Kovács 1994, 75–77.: 115.
86.	Szabolcs, Petőfi utca (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	373	0–5 éves kislány 0–5 year-old girl	1 karneol 1 carnelian	gömb alakú globular	A koponya mellett. At the skull.	Kovács 1994, 81–82.: 115.
87.	Szob, Vendelin (Pest megye) (Pest county)	25.	Fiatal nő Young woman	1 karneol 1 carnelian	nyolcszögű hasáb octagonal prismatic	Egy gyöngysor részeként került elő. It belonged to a string of beads.	Bakay 1978, 56.

88.	Szob, Vendelin (Pest megye) (Pest county)	64.	Felnőtt nő <i>Adult woman</i>	1 karneol <i>1 carnelian</i>	levágott sarkú, hasáb alakú <i>Prismatic with cut-off corners</i>	Egy gyöngysor részeként került elő. <i>It belonged to a string of beads.</i>	Bakay 1978, 57.
89.	Szomotor, Hegyilegelő – Somotor Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Kral'ovský Chlmec)	18.	Kislány <i>Girl</i>	6 karneol 5 hegyikristály <i>6 carnelian 5 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Egy gyöngysor részei voltak más gyöngyökkel együtt. <i>They were elements of a string of beads together with other beads.</i>	Pastor 1955, 279.; 285.; Bach – Dušek 1971, 91.
90.	Tiszabездéd, Harangláb-dűlő (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	12.	Jósa leírása alapján való- színűleg nő. ⁷ <i>After Josa's descrip- tion probably a woman.⁷</i>	6 karneol <i>6 carnelian</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	A halott bal oldalán párhuzamosan a test mellett nyújtott bal karral, a gyöngyök a test vonalát kö- vették a legalsó bordáig. <i>Parallel to the left arm extended close to the body, the beads followed the line of the body until the lowermost rib.</i>	Jósa 1896, 403–404. Istvánovits 2004, 212.; 714. 212. t. Pl. 212.
91.	Tiszaeszlár, Bahalom, Fenyvestábla II. temető (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	12.	Nő <i>Woman</i>	8 karneol <i>8 carnelian</i>	4 darab nyolc- szögű hasáb, 4 darab pedig levágott sarkú, hasáb alakú <i>4 octagonal prismatic, 4 prismatic with cut-off corners</i>	A hajfonat díszei voltak más gyöngyökkel együtt. <i>They were braid ornaments together with other beads.</i>	Dienes 1972, 84.; 42. kép; Fig. 42 Fodor 1996, 188– 189.
92.	Tiszavasvári, Aranykerti-tábla (Szabolcs-Szatmár- Bereg megye) (Szabolcs-Szatmár- Bereg county)	6.	39–48 éves nő <i>39–48 year-old woman</i>	1 hegyikristály <i>1 rock crystal</i>	ovális alakú <i>oval</i>	A jobb oldali felső bordák közt került elő. <i>It was found between the left upper ribs.</i>	Révész László szíves szóbeli közlése. <i>László Révész's kind oral communication.</i>
93.	Tornóc, Felsőjattó, Remízka-dűlő Trnovec nad Váhom Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Galanta)	484.	Nő <i>Woman</i>	29 karneol 30 hegyikristály <i>29 carnelian 30 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Nyaklánc díszei lehettek. <i>They probably belonged to a necklace.</i>	Točík 1971, 177.; 256. Taf. XLII; Szőke – Vándor 1987, 61.
94.	Turócszentmárton – Martin Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Martin)	nincs adat <i>no data</i>	nincs adat <i>no data</i>	1 hegyikristály <i>1 rock crystal</i>	ovális alakú <i>oval</i>	nincs adat <i>no data</i>	Bach – Dušek 1971, 86.
95.	Zalavár, Vársziget Kápolna (Zala megye) (Zala county)	86.	25–29 éves nő <i>25–29 year-old woman</i>	1 hegyikristály <i>1 rock crystal</i>	nincs adat <i>no data</i>	Egy nyaklánc dísz volt más gyöngyökkel együtt. <i>It belonged to a necklace together with other beads.</i>	Cs. Sós 1963, 171–172.
96.	Zalavár, Vársziget Kápolna (Zala megye) (Zala county)	37.	Gyermek <i>Child</i>	1 hegyikristály <i>1 rock crystal</i>	nincs adat <i>no data</i>	Valószínűleg nyaklánc dísz lehetett. <i>It probably ornamented a necklace.</i>	Cs. Sós 1963, 169.
97.	Zalavár, Vársziget Kápolna (Zala megye) (Zala county)	104.	Infans I. <i>Infans I.</i>	2 hegyikristály <i>2 rock crystal</i>	nincs adat <i>no data</i>	Több gyönggyel együtt a nyakláncot díszítették. <i>They ornamented a necklace together with other beads.</i>	Cs. Sós 1963, 173.
98.	Zsitvafödemes Úl'any nad Žitavou Szlovákia <i>Slovakia</i> (okr. Nové Zámky)	5.	Nő <i>Woman</i>	3 karneol 4 hegyikristály <i>3 carnelian 4 rock crystal</i>	gömb alakúak <i>globular</i>	Valószínűleg a nyaklánc díszei lehettek. <i>They probably belonged to a necklace.</i>	Liptáková 1963, 224–225.

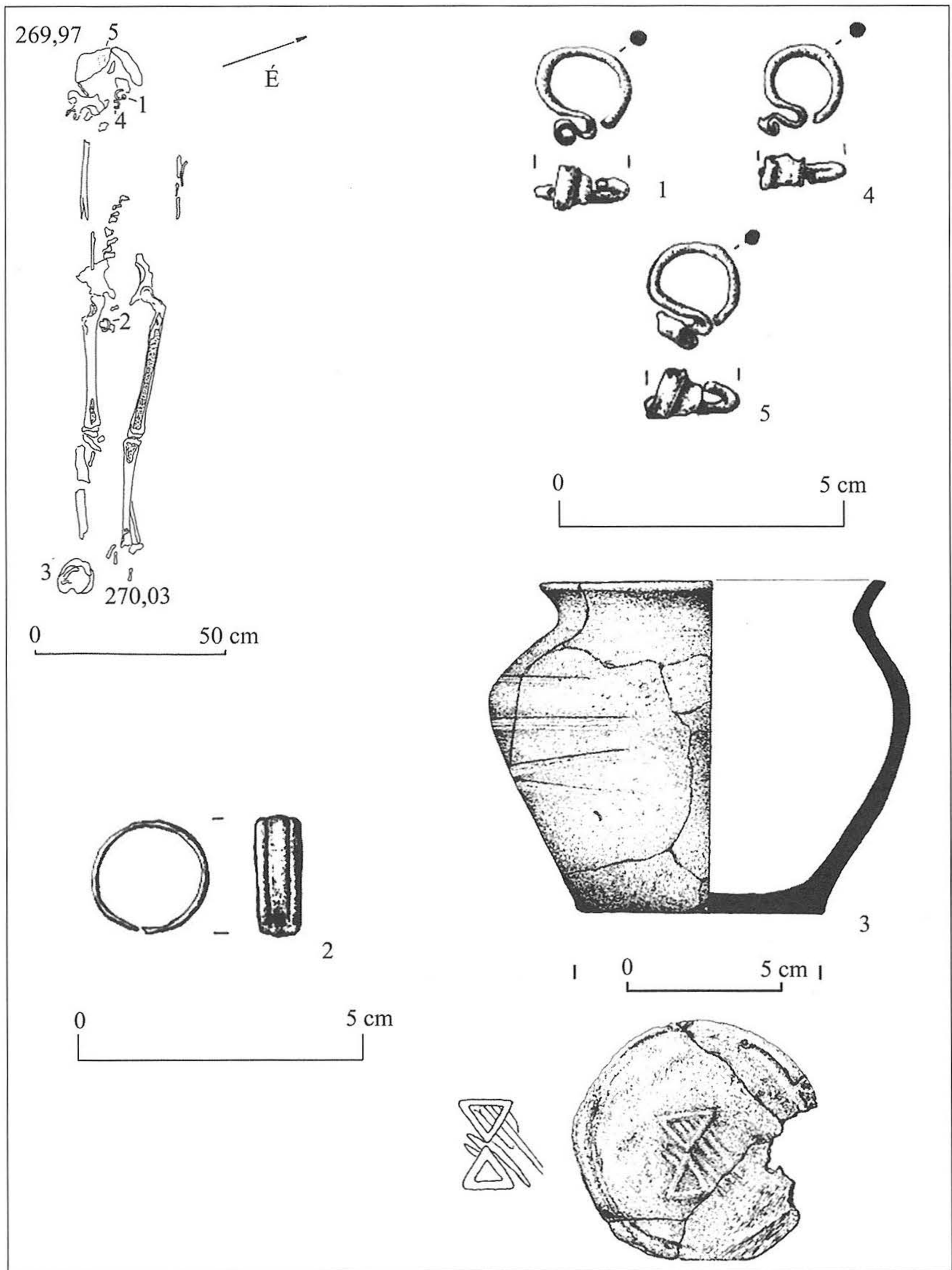
7 A sírhoz tartozó adatokért Prohászka Péternek tartozom köszö-
nettel.

7 I am grateful to Péter Prohászka for the data of the grave.

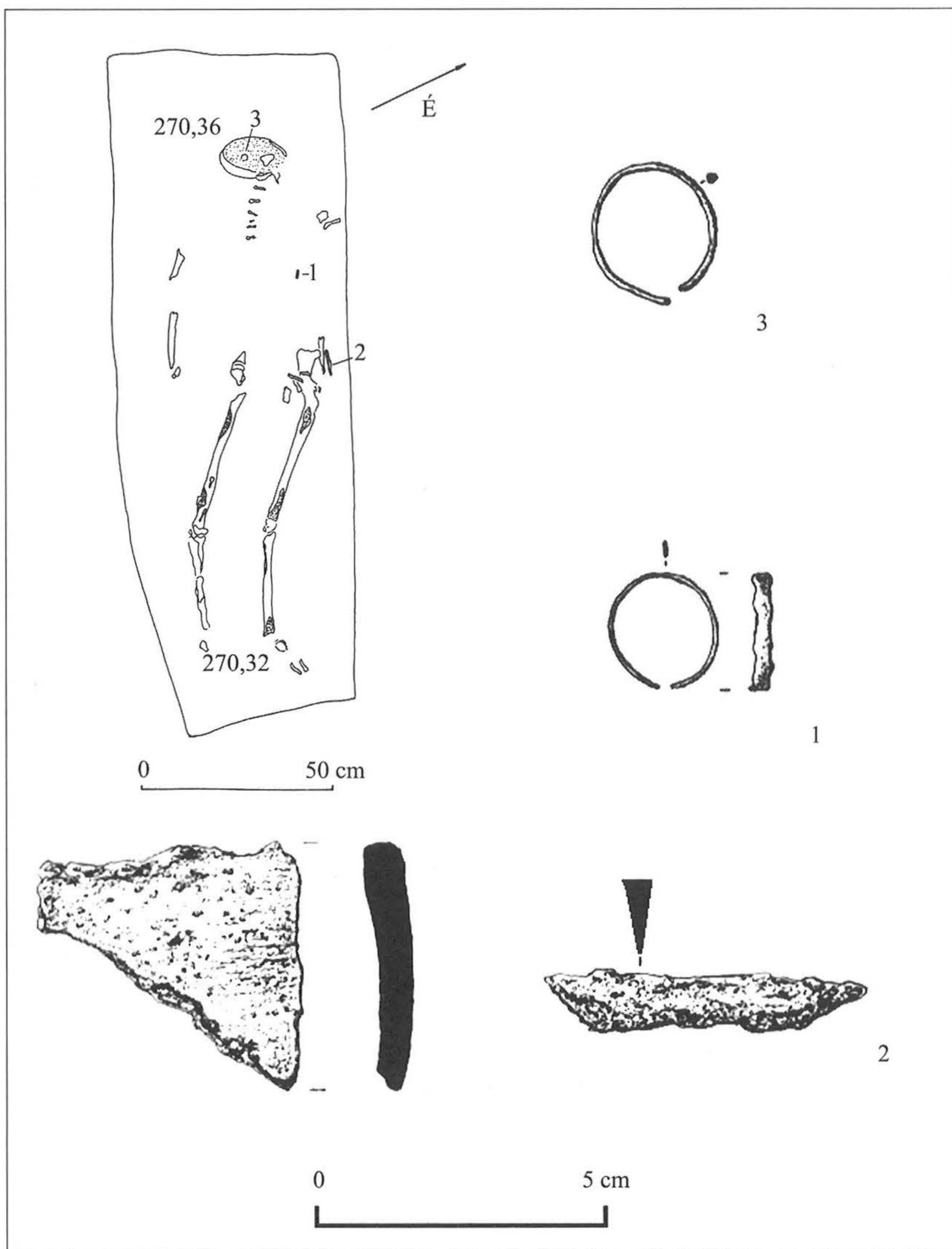
1. kép: A kóspallagi temetőtöredék térképe.

Fig. 1: Map of the cemetery fragment at Kóspallag.

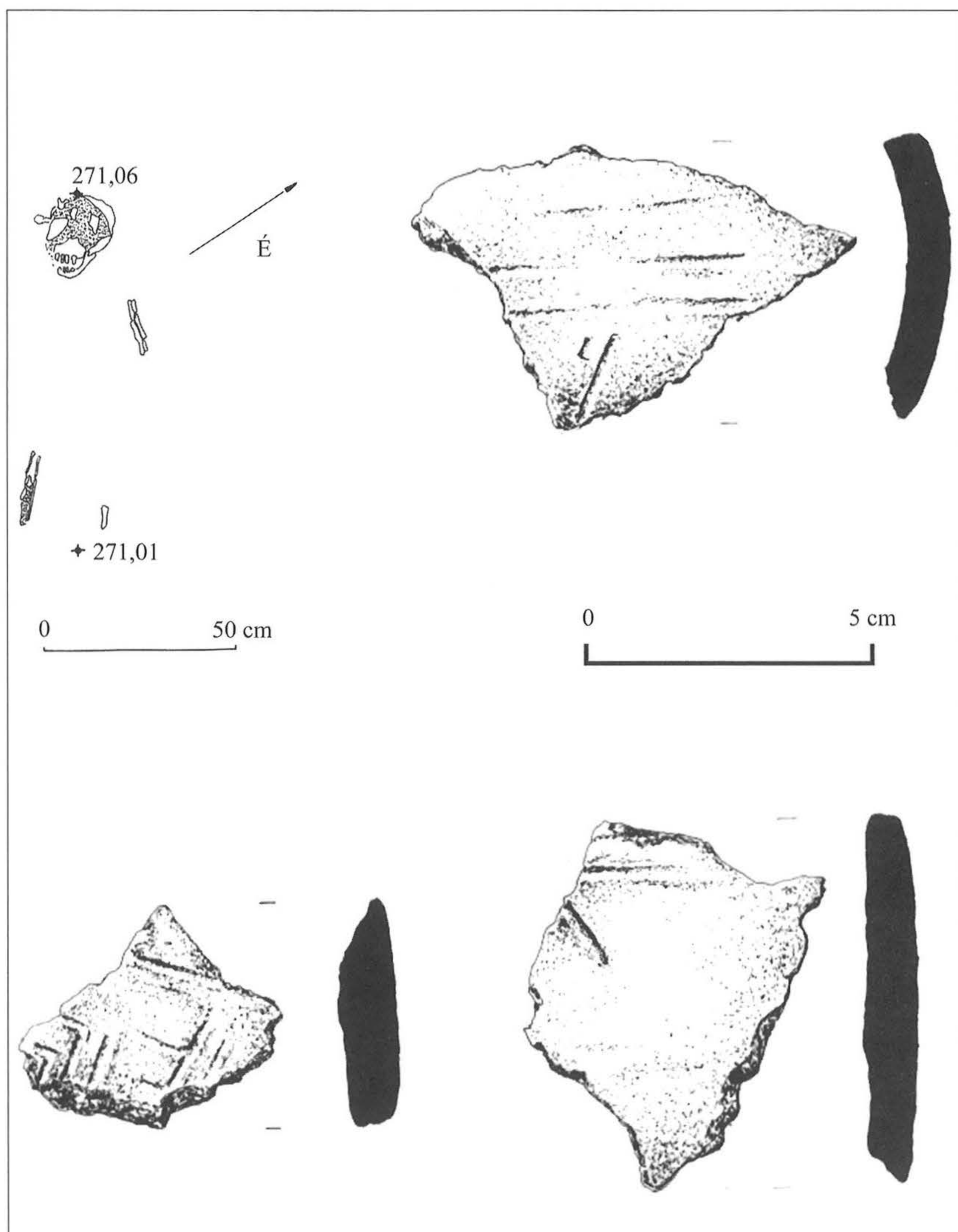
2. kép: Kóspallag, Szent István utca 1. sír

Fig. 2: Kóspallag, Szent István Street, grave no. 1

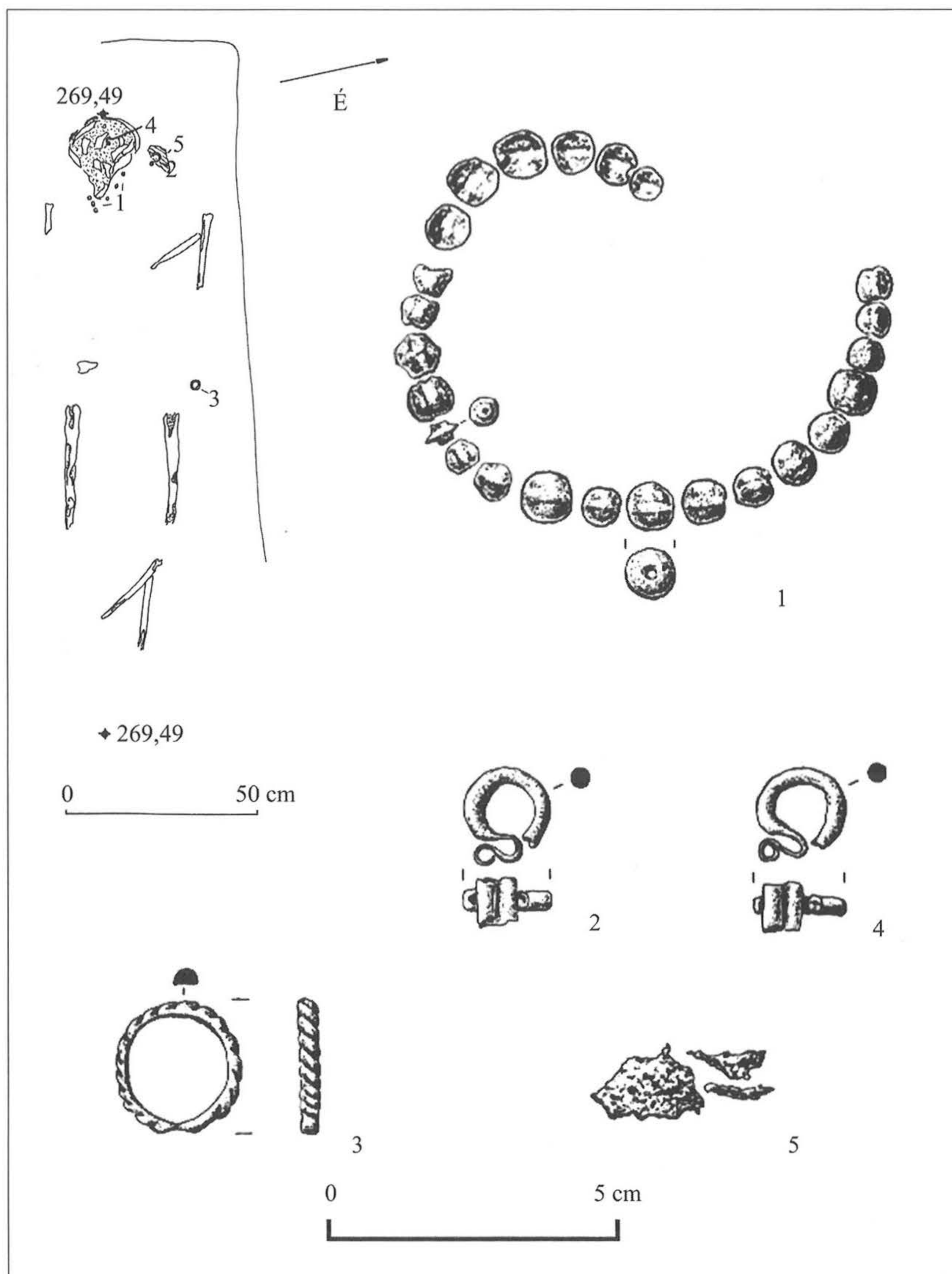

3. kép: Kóspallag, Szent István utca 2. sír

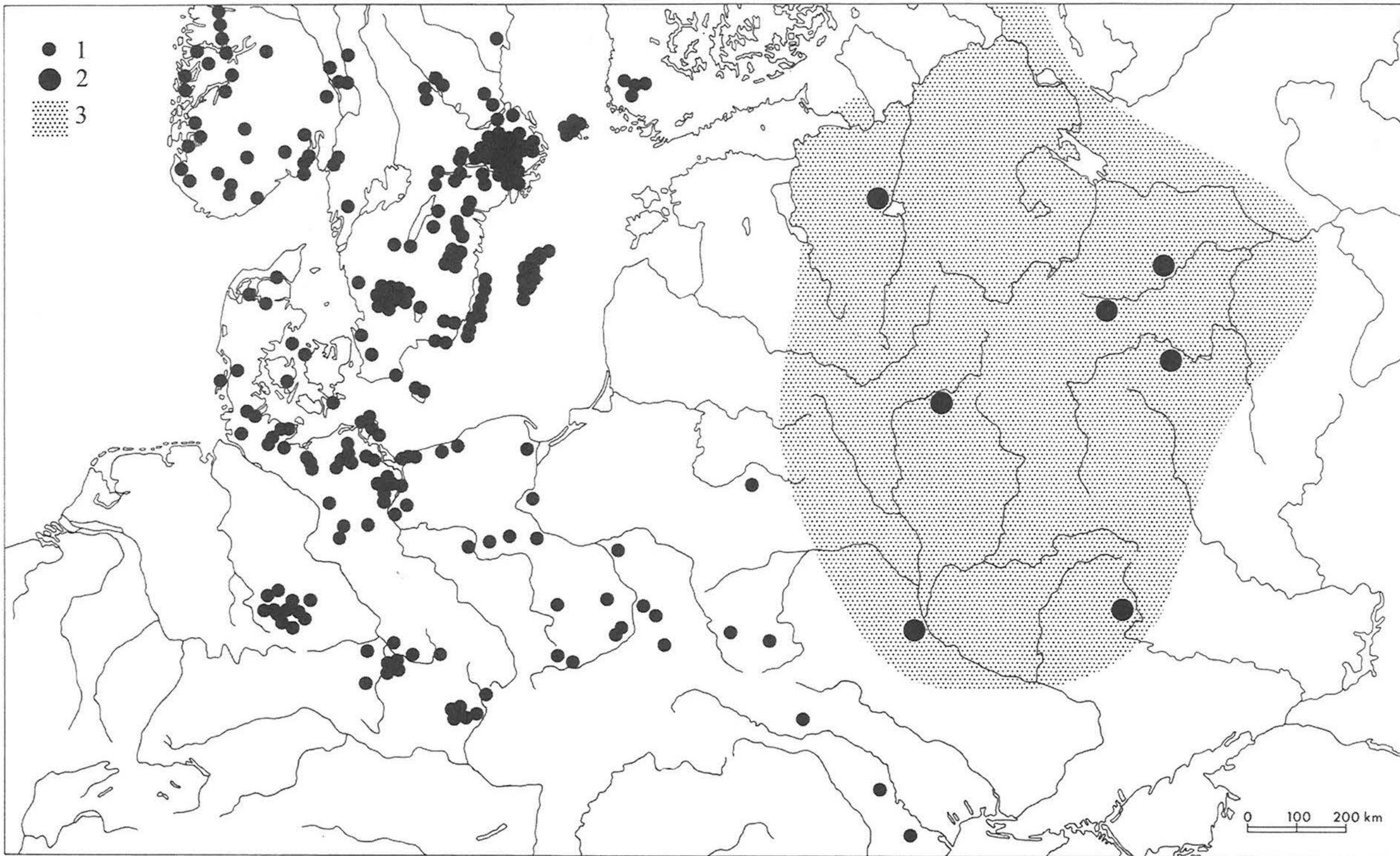
Fig. 3: Kóspallag, Szent István Street, grave no. 2

4. kép: Kőspallag, Szent István utca 3. sír
Fig. 4: Kőspallag, Szent István Street, grave no. 3

5. kép: Kőspallag, Szent István utca 4. sír
 Fig. 5: Kőspallag, Szent István Street, grave no. 4

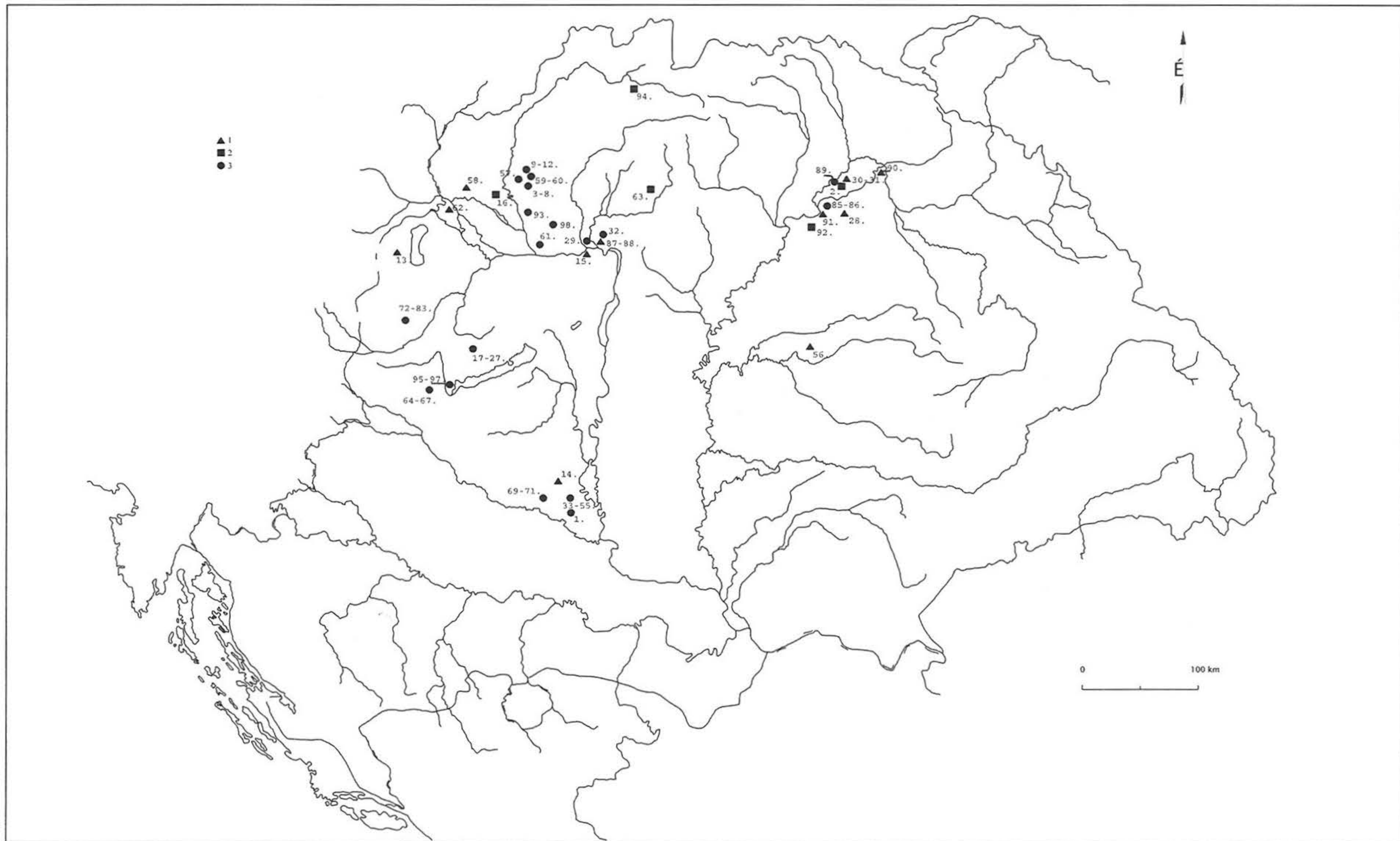

6. kép: A karneolgyöngyök 10–11. századi elterjedése Európában. (Gabriel 1988. 196. Abb. 36. alapján)

1. A karneolgyöngy leletek; 2. A gyöngyök valószínűsíthető készítési központjai; 3. A karneolgyöngyök nagy mennyiségben való előfordulási területe

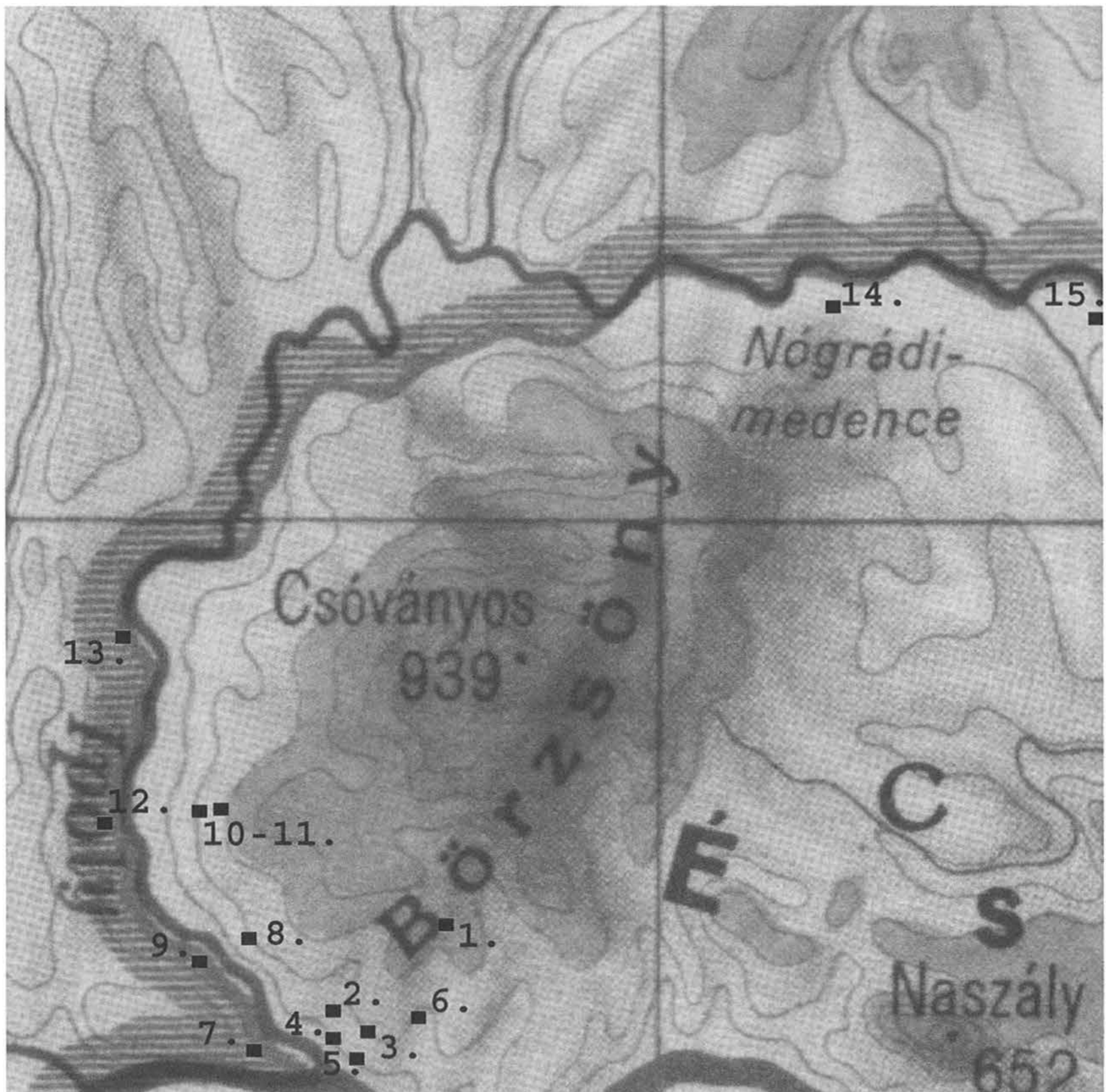
Fig. 6: The distribution of carnelian beads in Europe in the 10th-11th centuries (after Gabriel 1988. 196. Abb. 36)

1. Carnelian bead finds; 2. The probable production centres of the beads; 3. Occurrence of carnelian beads in large numbers

7. kép: Karneol- és hegyikristálygyöngyök a 10–11. századi kárpát-medencei leletkörnyezetben. (A lelőhely melletti számok a Függelék katalógusszámait jelzik)
 1. A csak karneolgyöngyös lelőhelyek; 2. A csak hegyikristálygyöngyös lelőhelyek; 3. Azok a lelőhelyek, ahol egyszerre fordult elő karneol- és hegyikristálygyöngy

Fig. 7: Carnelian and rock crystal beads in the Carpathian Basin in the 10th–11th centuries (the numbers at the sites indicate the catalogue number of the Appendix)
 1. Sites yielding only carnelian beads; 2. Sites yielding only rock crystal beads; 3. Sites yielding both carnelian and rock crystal beads

8. kép: Az Ipoly mentén előkerült 10–11. századi temetők helyzete

Fig. 8: Cemeteries along the Ipoly in the 10–11th centuries

1. Kóspallag; 2. Szob, Koliba; 3. Szob, Vendelin; 4. Szob, Ipolypart; 5. Szob, Kiserdő; 6. Bőszob; 7. Helemba; 8. Letkés, Iskola; 9. Ipolyszalka; 10. Ipolytölgyes, Tégláégető I.; 11. Ipolytölgyes, Tégláégető II.; 12. Ipolykiskeszi, Felsőkenderesek-dűlő; 13. Ipolypásztó; 14. Ipolyverőce, Rákóczi út; 15. Balassagyarmat